

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

(тип кваліфікаційної роботи)

Магістр

(освітній ступінь)

на тему «Особливості адаптації учнів п'ятих класів в умовах воєнного стану»

ХАІ.704.7-96п2.22О.053. 9749561 КР

Виконав: здобувач (ка) б курсу групи №7-96п2

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

(код та найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»

(код та найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та психотерапія»

(найменування)

Подзолкова Т. Ю.

(прізвище та ініціали здобувача (ки))

Керівник: Кочарян І. О.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: Фоменко К. І.

(прізвище та ініціали)

Харків – 2022

Міністерство освіти і науки України
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Факультет Гуманітарно-правовий факультет
Кафедра психології
Рівень вищої освіти другий магістерський
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
(код і найменування)
Спеціальність 053 «Психологія»
(код і найменування)
Освітня програма «Психологічне консультування та психотерапія
(найменування)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
Ю. І. Гулий
(ініціали та прізвище)

(підпис)

«01» вересня 2022 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Подзолкова Т. Ю.

(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи Особливості адаптації учнів п'ятих класів в умовах воєнного стану

керівник кваліфікаційної роботи Кочарян Ігор Олександрович, канд. психол. н., доц.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом Університету №1586-уч від «17» листопада 2022 року.

2. Термін подання здобувачем кваліфікаційної роботи «18» грудня 2022 р.

3. Вихідні дані до роботи _____

виявити особливості адаптаційного процесу у учнів п'ятого класу (п'ятикласників) в умовах воєнного стану.

4. Зміст пояснювальної записки (перелік завдань, які потрібно розв'язати)

- На підставі теоретичного аналізу наукової літератури визначити структуру шкільної адаптації учнів п'ятого класу.

- Виявити особливості особистісної адаптації учнів п'ятих класів.

- Визначити особливості ставлення у п'ятикласників до навчальних предметів.

- Встановити особливості шкільної тривожності у учнів п'ятих класів.

- Проаналізувати особливості вад особистісного розвитку у учнів п'ятих класів.

- Виявити особливості самооцінки у учнів п'ятих класів.

- Визначити особливості шкільної мотивації у учнів п'ятих класів.

5. Перелік графічного матеріалу:

Рис. 13

Табл. 11

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Кочарян І. О., канд. психол. н., доцент	11.10.22	15.10.22
2	Кочарян І. О., канд. психол. н., доцент	18.10.22-	23.10.22
3	Кочарян І. О., канд. психол. н., доцент	15.11. 22-	22.11.22

Нормоконтроль _____ С. В. Кузьміна «18» грудня 2022 р.
(підпис) (ініціали та прізвище)

7. Дата видачі завдання «01» вересня 2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів кваліфікаційної роботи	Примітка
1.	Затвердження теми, мети та завдань дипломної роботи	01.09.22-07.10.22	
2.	Складання плану роботи	08.10.22-10.10.22	
3.	Аналіз літературних джерел. Написання першого розділу дипломної роботи	11.10.22-15.10.22	
4.	Визначення психодіагностичного інструментарія для проведення практичної частини дослідження . Написання другого розділу дипломної роботи.	18.10.22-23.10.22	
5.	Проведення практичної частини дослідження.	24.10.22-07.11.22	
6.	Статистична обробка отриманих даних.	08.11.22-12.11.22	
7.	Написання третього розділу дипломної роботи.	15.11. 22-22.11.22	
8.	Написання загальних висновків. Оформлення списку використаних літературних джерел, додадку(ків) та змісту.	23.11. 22–29.11.22	
9.	Передзахист.	30.11.2022-01.12.22	
10.	Внесення коректив до тексту дипломної роботи.	02.12.22-11.12.22	
11.	Оформлення та підписання відповідної документації (висновок керівника, висновок кафедри, рецензія та довідка на предмет наявності порушень академічної доброчесності)	12.12.22-17.12.22	
12.	Підготовка електронної презентації та тексту доповіді.	14.12.22-17.12.22	
13.	Строк подання студентом роботи на кафедру.	18.12.22	
14.	Захист.	20.12.22-21.12.22	

Здобувач

_____ (підпис)

Т. Ю. Подзолкова

_____ (ініціали та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи

_____ (підпис)

І. О. Кочарян

_____ (ініціали та прізвище)

Реферат

Дипломна робота: 68 с., 11 табл., 13 рис., 32 джерела.

Ключові слова: П'ЯТИЙ КЛАС, ДЕЗАДАПТАЦІЯ, НЕАДАПТАЦІЯ, ШКОЛА, АДАПТАЦІЯ, НАВЧАННЯ.

Об'єкт дослідження: шкільна адаптація учнів.

Предмет дослідження: особливості адаптаційного процесу у учнів п'ятих класів в умовах воєнного стану.

Мета дослідження – виявити особливості адаптаційного процесу у учнів п'ятого класу (п'ятикласників) в умовах воєнного стану.

Методи дослідження: 1. Теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження. 2. Тестування (Тест-опитувальник особистісної адаптації школяра А. В. Фурмана, Опитувальник С. В. Левченко "Ставлення до навчальних предметів", Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР) (З. Карпенко), Тест шкільної тривожності Філіпса, Тест-опитувальник «Визначення рівня самооцінки» С. В. Ковальов, Методика вивчення шкільної мотивації учнів (О. Ануфрієва, С. Костроміна)). 3. Методи математико-статистичної обробки даних χ^2 -критерій Фішера, U-критерій Манна-Уїтні.

За результатами дослідження було зроблено наступні висновки:

Дослідження особливостей особистісної адаптації у учнів п'ятих класів 2021 року показало, що більшість учнів неадаптовані (64%) до навчального процесу, дезадаптація виявлена у одного учня (3%), решта учнів адаптовані (33%). Можна зробити висновок, що у більшості учнів усвідомлена невідповідність між цілями та результатами діяльності, яка стає чинником амбівалентних почуттів та оцінок, але яка не має психотравмуючого впливу на особистість, у решти учнів абсолютна або відносна гармонійність між суб'єктивними цілями та кінцевим результатами, яка супроводжується позитивним ставленням (оцінкою, розумінням, прийманням) особистості до оточуючого світу та до себе, та лише одному учню притаманна певна дисгармонія між цілями та результатами, яка стає чинником психічної напруги

(стрес, шок, паніка), внутрішнього дискомфорту й нестабільності психічних процесів, негативного емоційного стану (страх, депресія, фрустрація та ін.). Дослідження особливостей особистісної адаптації у учнів п'ятих класів 2022 року показало, що більшість учнів неадаптовані (60%) до навчального процесу, решта учнів адаптовані (40%). Слід зауважити, що дезадаптованого рівня у цій групі виявлено не було. Можна зробити висновок, що у більшості учнів усвідомлена невідповідність між цілями та результатами діяльності, яка стає чинником амбівалентних почуттів та оцінок, але яка не має психотравмуючого впливу на особистість, у решти учнів абсолютна або відносна гармонійність між суб'єктивними цілями та кінцевим результатом, яка супроводжується позитивним ставленням (оцінкою, розумінням, прийманням) особистості до оточуючого світу та до себе.

Учні 2021 року віддають перевагу фізично-активним або художнім предметам, учні 2022 року також віддають перевагу фізично-активним предметам, а також захоплюються точними та гуманітарними предметами. Найбільш виражений страх в обох групах це страх ситуації перевірки знань, що говорить про підвищення тривожності під час відповіді вчителю, написанню контрольних та самостійних робіт.

У групі п'ятикласників 2021 року виявлений високий фізіологічний опір стресовій ситуації, що говорить про те, що ці діти адекватно реагують на стрес та стресові ситуації. У групі п'ятикласників 2022 року у дітей також виявлений високий фізіологічний опір стресовим ситуаціям, але був виявлений соціальний стрес, що говорить про нестачу спілкування з однолітками, що пов'язано зі зміною місця проживання через воєнні дії на території України.

Учні 2021 року фізично та емоційно активні діти, які мають соціально активну позицію та велике бажання спілкуватися з оточуючими. Учням 2022 року властива емоційна сухість, стриманість, слідкування правилам суспільства та достатній рівень соціалізації.

В обох досліджуваних групах приблизно половина учнів мають низьку самооцінку, що проявляється у невпевненості, хворобливій реакції на

зауваження, великій кількості комплексів. В обох досліджуваних групах більше половини учнів (53%) позитивно ставляться до школи, але мають орієнтацію не на навчання, а на спілкування з однолітками та розваги. Крім того було виявлено, що у групі п'ятикласників 2022 року більше виражений низький рівень шкільної мотивації, що проявляється у негативному ставленні до школи, труднощах у навчанні та проблемах у спілкуванні з однолітками.

Узагальнюючи результати дослідження можна зробити висновок, що значимої різниці між двома досліджуваними групами немає. Військовий стан в Україні не вплинув на шкільну адаптацію учнів п'ятих класів, не став для них травматичною подією завдяки тому, що батьки оберігають дітей від інформаційного навантаження та реального стану подій, що відбуваються в країні. Дистанційне навчання, не стало випробуванням для учнів, так як воно практикується уже кілька років з введенням карантинних обмежень в країні.

Abstract

Thesis: 68 pp., 11 tables, 13 figures, 32 sources.

Key words: FIFTH GRADE, DISADAPTATION, NON-ADAPTATION, SCHOOL, ADAPTATION, STUDY.

Object of research: school adaptation of students.

The subject of the study: peculiarities of the adaptation process of fifth graders in the conditions of martial law.

The purpose of the research is to reveal the peculiarities of the adaptation process of fifth grade students (fifth graders) in the conditions of martial law.

Research methods: 1. Theoretical analysis of scientific literature on the research problem. 2. Testing (A.V. Furman's Personal Adaptation Questionnaire, S.V. Levchenko's Attitudes to Educational Subjects Questionnaire, Diagnostics of Personal Development Defects (DVOR) (Z. Karpenko), Phillips' School Anxiety Test, Test-Questionnaire "Determining the level of self-esteem" S. V. Kovalev, Methods of studying school motivation of students (O. Anufrieva, S. Kostromin)).

3. Methods of mathematical and statistical processing of Fisher's φ^* -criterion, Mann-Whitney U-criterion.

The study of adaptation features of fifth-grade students showed that the majority of students are not adapted to the educational process, the rest are adapted, maladaptation was not detected.

The study of the peculiarities of personal adaptation among students of the fifth grade in 2021 showed that most students are unadapted (64%) to the educational process, maladaptation was found in one student (3%), the rest of the students are adapted (33%). It can be concluded that the majority of students have a perceived inconsistency between goals and activity results, which becomes a factor of ambivalent feelings and evaluations, but which does not have a psycho-traumatic effect on the personality, while the rest of the students have an absolute or relative harmony between subjective goals and final results, which is accompanied by a positive attitude (evaluation, understanding, acceptance) of the individual to the surrounding world and to himself, and only one student has a certain disharmony between goals and results, which becomes a factor of mental tension (stress, shock, panic), internal discomfort and instability of mental processes, negative emotional state (fear, depression, frustration, etc.). The study of the peculiarities of personal adaptation among students of the fifth grade in 2022 showed that the majority of students are unadapted (60%) to the educational process, the rest of the students are adapted (40%). It should be noted that no maladapted level was found in this group. It can be concluded that the majority of students have a perceived inconsistency between goals and activity results, which becomes a factor of ambivalent feelings and evaluations, but which does not have a psycho-traumatic effect on the personality, while the rest of the students have an absolute or relative harmony between subjective goals and final results, which is accompanied by a positive attitude (evaluation, understanding, acceptance) of the individual to the surrounding world and to himself.

In the group of fifth-graders of 2021, a high physiological resistance to a stressful situation was found, which indicates that these children adequately respond

to stress and stressful situations. In the group of fifth-graders of 2022, children also showed high physiological resistance to stressful situations, but social stress was detected, which indicates a lack of communication with peers, which is associated with a change of place of residence due to military actions on the territory of Ukraine.

The students of 2021 are physically and emotionally active children who have a socially active position and a great desire to communicate with others. Students of 2022 are characterized by emotional dryness, restraint, following the rules of society and a sufficient level of socialization.

In both studied groups, approximately half of the students have low self-esteem, which is manifested in insecurity, a painful reaction to remarks, and a large number of complexes. In both studied groups, more than half of the students (53%) have a positive attitude to school, but they are not focused on learning, but on communication with peers and entertainment. In addition, it was found that in the group of fifth-graders of 2022, a low level of school motivation is more pronounced, which is manifested in a negative attitude towards school, difficulties in learning and problems in communicating with peers.

Summarizing the results of the study, we can conclude that there is no significant difference between the two studied groups. The state of war in Ukraine did not affect the school adaptation of fifth-graders, it did not become a traumatic event for them due to the fact that parents protect children from the information load and the real state of events taking place in the country. Distance learning has not become a test for students, as it has been practiced for several years with the introduction of quarantine restrictions in the country.

ЗМІСТ

ВСТУП	10
1 РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ	12
1.1 Поняття адаптації.....	12
1.2 Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку ..	18
1.3 Особливості шкільної адаптації у п'ятому класі	24
Висновки до 1 розділу	29
2 РОЗДІЛ 2 ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	32
2.1 Характеристика вибірки	32
2.2 Характеристики методик.....	32
3 РОЗДІЛ 3 АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	39
3.1 Особливості адаптації у п'ятикласників.....	39
3.2 Особливості ставлення учнів п'ятих класів до навчальних предметів.....	42
3.3 Особливості шкільної тривожності в учнів п'ятих класів.....	45
3.4 Особливості вад особистісного розвитку в учнів п'ятих класів 48	48
3.5 Особливості самооцінки в учнів п'ятих класів.....	52
3.6 Особливості шкільної мотивації в учнів п'ятих класів.....	55
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	65

ВСТУП

Проблема адаптації дитини до навчання у середній школі вважається однією з найактуальніших освітніх проблем, оскільки перехід учнів з початкової школи в основну є вкрай складним та багатофакторним процесом. Такі умови, як предметне навчання, більш складний навчальний матеріал, зміна учительського складу, зростаючі вимоги до навчальної діяльності учнів, збільшення числа педагогів негативно впливають на працездатність учнів, підвищують тривожність дітей. Саме тому успішна адаптація учнів до умов навчання в середній школі, є важливим чинником гармонійного розвитку особистості яка залежить від створення належних для цього психолого-педагогічних умов та потребує відповідного психологічного супроводу.

Незважаючи на важливість зазначеної проблеми, кількість наукових досліджень, присвячених психологічним особливостям п'ятикласників та їх адаптації до навчання в середній ланці школи, до недавнього часу, була незначною (Д.Б. Ельконін, Т.В. Драгунова, А.М. Прихожан, Т.І. Юферева, О.В. Новікова та ін.) [25]. Останнім часом інтерес дослідників до проблеми адаптації п'ятикласників до нових умов навчання значно підвищився (Г.О. Цукерман, О.А. Сізова, Л.А. Ясюкова та ін.) [15]. Разом з тим, методичне забезпечення діяльності практичних психологів стосовно організації психологічного супроводу учнів в період адаптації базується переважно на узагальненні практичного досвіду спеціалістів, накопиченого в умовах сучасної школи (М.Р. Бітянова, Т.В. Азарова, О.І. Афанасьєва, Н.Л. Васильєва, О.А. Осипова, Н.Л. Сомова, О.І. Данилова, Є.Г. Коблик та ін.), а не на результатах цілеспрямованих наукових досліджень.

Тому можна підкреслити, що проблема адаптації п'ятикласників є досить актуальною, так як невчасне реагування призводить до формування негативних наслідків, що відбивається на подальшому навчанні та соціалізації школярів.

Об'єкт дослідження – шкільна адаптація учнів.

Предмет дослідження – особливості адаптаційного процесу у учнів п'ятих класів в умовах воєнного стану.

Мета дослідження – виявити особливості адаптаційного процесу у учнів п'ятих класів в умовах воєнного стану.

Задачі дослідження:

1. На підставі теоретичного аналізу наукової літератури визначити структуру шкільної адаптації учнів п'ятого класу.
2. Виявити особливості особистісної адаптації учнів п'ятих класів.
3. Визначити особливості ставлення у п'ятикласників до навчальних предметів.
4. Встановити особливості шкільної тривожності у учнів п'ятих класів.
5. Проаналізувати особливості вад особистісного розвитку у учнів п'ятих класів.
6. Виявити особливості самооцінки у учнів п'ятих класів.
7. Визначити особливості шкільної мотивації у учнів п'ятих класів.

Методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження.
2. Тестування (Тест-опитувальник особистісної адаптації школяра А. В. Фурмана, Опитувальник С. В. Левченко "Ставлення до навчальних предметів", Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР) (З. Карпенко), Тест шкільної тривожності Філіпса, Тест-опитувальник «Визначення рівня самооцінки» С. В. Ковальов, Методика вивчення шкільної мотивації учнів (О. Ануфрієва, С. Костроміна)).
3. Методи математико-статистичної обробки даних (ϕ^* -критерій Фішера, U-критерій Манна-Уїтні).

В дослідженні взяли участь 60 школярів, які навчаються у п'ятому класі КЗ "Русько-Лозівського ліцею" Дергачівської міської ради Харківської області. Першу групу склали результати тестування 30 учнів 5-их класів 2021 року навчання, другу групу склали 30 учнів п'ятих класів 2022 року навчання.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ

1.1 Поняття адаптації

Найбільш широке визначення адаптації як пристосування пропонується в природознавчих науках. Тому адаптація з точки зору загального наукового погляду, який сформувався на основі саме цього природознавчого підходу, розглядається як явище, що передбачає здійснення живою істотою пристосування через зміну будови і функцій організму, його органів до умов середовища[14].

Одночасно процеси адаптації завжди скеровані на підтримку та збереження гомеостазу, тобто на збереження необхідної для підтримки життєдіяльності відносної сталості біологічних властивостей внутрішнього середовища організму живої істоти, в тому числі людини, відносно особливостей зовнішнього середовища.

У психології також не існує єдиної думки про зміст цього поняття. Але при цьому очевидним є факт, що явище адаптації має відношення до психіки, її можна вважати психологічним поняттям і навіть категорією, яку можливо використовувати як для пояснення походження і функціонування свідомості, так і для розпізнання причин тих чи інших вчинків, діяльності особистості тощо.

Адаптація (лат. *adapto* — пристосовую) — пристосування, процес пристосування до мінливих умов зовнішнього середовища; пристосування будови і функцій організмів до умов навколишнього середовища [2].

Н. Лукашевич розглядає адаптацію як основну умову і механізм людської життєдіяльності й називає такі ознаки її багатофункціональності:

- 1) адаптація є необхідною умовою й одночасно засобом оптимізації взаємодії людини з природою і соціальним середовищем;
- 2) сприяє розвитку людини й удосконаленню оточуючого середовища;

- 3) через адаптацію формується соціальна сутність людини;
- 4) адаптація є необхідною при оволодінні людиною будь-яким із видів діяльності [5].

Адаптація як соціальне явище являє собою процес включення особистості в нове для неї соціальне середовище, зокрема в колектив, становлення її діячем, активною функціонуючою частиною, об'єктом і суб'єктом відносин цього середовища, перетворення нового середовища, найближчого оточення в засіб життєдіяльності. [3].

Будь-яка адаптація є інтегративним виявом взаємодії значної кількості чинників, що одночасно існують в умовах системи, яка перебуває в ситуації нестійкої рівноваги. Крім того, розуміння адаптації як напруженої системи (К. Левін) потребує докладнішої уваги до окремих психологічних властивостей особистості, які впливають на соціальну адаптацію. Ці психологічні властивості є різною мірою стабільні, гнучкі чи ригідні, і саме ці властивості визначають конструктивність стратегій адаптації. Головною передумовою ефективної соціальної адаптації є психологічне здоров'я. Психологічне здоров'я – це психологічний стан, який відображає рівень здатності людини до реалізації та розвитку власного потенціалу. До сфери психологічного здоров'я належать потреби, ціннісні орієнтації, інтереси, почуття, ментальність, ідентичність, сенсожиттєві орієнтації, відчуття когеренції, самоактуалізація, Я-концепція. Психологічне здоров'я визначає потенціал і ресурсність соціальної адаптації. Стрижневим елементом психологічного здоров'я є ідентичність, яка виявляється системою переконань щодо власної особи, світу та сенсу життя.

Адаптивність особистості має динамічну суть. Як зазначає ряд учених, поняття «адаптивність/неадаптивність» та «дезадаптивність» людини як суб'єкта власної життєдіяльності відображають структуру і динаміку адаптивної активності, протікання адаптивних процесів. Таке представлення відображено у концепції неадаптивної активності, запропонованої В. Петровським, який адаптивність розглядає як тенденцію відповідності між

цілями і результатами активності особистості, що досягаються у процесі діяльності [30]. Адаптацію як здатність організму, що допомагає впоратися з вимогами певної ситуації, пояснює з позиції «адаптації-деадаптації» Ж. Піаже. На його думку, адаптуватися у навколишньому середовищі організмові допомагає інтелект. Адаптація здійснюється за допомогою двох видів діяльності, що взаємодоповнюють один одного – асиміляції та акомодатії. За допомогою асиміляції людина адаптується до нового, розглядаючи це як вже щось знайоме. Залучення нової інформації як частини до вже існуючої схеми поведінки характеризується засвоєнням правил середовища. Акомодатія як доповнення до асиміляції допомагає змінити розумові процеси індивіда у разі, коли новий об'єкт або ідея не узгоджується з його попередніми поняттями. Зміна схеми залучає нові категорії, чим впливає на перетворення середовища. Асиміляція досвіду, що не збігається з існуючими схемами, у кінцевому рахунку, спричиняє когнітивний конфлікт і зумовлює акомодатію цього досвіду. Кінцевим результатом такого процесу є адаптація – стан рівноваги між когнітивними структурами й оточенням. Отже, рівень психологічної адаптації визначається рівнем активності особистості і характеризується єдністю акомодатії й асиміляції. Середовище впливає на особистість, яка вибірково сприймає і опрацьовує ці впливи відповідно до своєї внутрішньої природи, чим активно впливає на середовище. Звідси – адаптивна й одночасно адаптувальна активність особистості, механізм якої стає основою її поведінки і діяльності [31]. В. Зубченко визначає адаптивність як здатність особистості відповідати вимогам суспільства. І. Совйов під адаптивністю розуміє індивідуально-психологічну особливість особистості, що дозволяє успішно переадаптуватися до незвичних, змінених умов існування [26]. Дослідники О. Саннікова та О. Кузнецова виділяють внутрішню особистісну адаптацію як здатність особистості змінювати власні характеристики відповідно до перетворень власної внутрішньої середи, адже життєво-необхідним є не тільки рівновага між індивідом та навколишнім середовищем, але й рівновага внутрішньої психічної системи організму [27, с. 29]

Існування трьох рівнів у психічному житті людини З. Фрейд пояснює саме процесом адаптації, розглядаючи несвідоме, підсвідоме, свідоме як наслідок тривалого пристосування людської психіки до умов життя. Завдяки існуванню цих структур людина має здатність краще адаптуватися до будь-яких особливих для суспільства чи складних обставин життя. При цьому вони визначають різні можливості її адаптації. Інстинктивні спонукання, що відносяться до несвідомого рівня психіки людини, сприяють швидкій адаптації, якщо потрібне швидке реагування, термінове задоволення потреб і збереження існування, але іноді за рахунок порушення соціальних принципів і норм, тобто через соціальну дезадаптацію. В умовах соціального оточення дійсно більшість неусвідомлюваних інстинктів, оскільки вони біологічно обумовлені, не сумісні з соціальними правилами і нормами співіснування. Тому основним адаптивним механізмом при наявності потреб стає вміння діяти свідомо, відповідно до соціальних очікувань, домовленостей, щоб не тільки досягти бажаного задоволення, але й зберегти відносини з іншими, важливими для життя людьми, виглядати так у спілкуванні, щоб можливими були співпраця і досягнення успіху під час спільної діяльності. Це вміння виникає через засвоєння моральних і естетичних стандартів, в яких ідеться про бажану гармонію і культуру та які в процесі психічного розвитку і формування особистості переосмислюються й відносяться до надсвідомого в структурній моделі психічного життя, запропонованій З. Фрейдом. Їх виникнення спричиняється необхідністю адаптації до життя серед людей [4].

З позиції біхевіоризму, все, чим володіє індивід, зокрема навички, свідомо регульовані інстинкти, соціалізовані емоції і здатність до пластичності для утворення нових навичок, збереження навичок – пояснюється адаптацією. При цьому “... навички складають основу стійкої поведінки і адаптовані до умов середовища. Людина в концепції біхевіоризму розглядається перш за все як реагуюча, діюча істота, навчена і запрограмована на ті чи інші реакції, дії, поведінку. Якщо змінювати стимули і підкріплення відповідно до реакцій і їх наслідків, то (внаслідок механізму адаптації) можна

перепрограмувати особистість ...” [4, с. 70]. Є. Торндайк як представник біхевіоризму запропонував закон ефекту, згідно з яким підкріплення, наприклад, у вигляді схвалення і заохочення з боку інших, сприяє закріпленню реакції та її збереженню. Підкріпленням для людини, як вважає Б. Скінер, може бути власна успішна реакція. Він запропонував формулу так званої оперантної поведінки. Наприклад, з метою контролю за молоддю Б. Скінер пропонує змінювати фактори підкріплення, щоб юнак відчував свою успішність саме в тій сфері, яка є соціально схвалюваною. І щодо подолання низької продуктивності робітників Б. Скінер так само вважає, що потрібно не закликати до “почуття професійної гордості”, а змінювати систему підкріплення.

У когнітивній теорії особистості вихідним є положення про те, що для адаптації людині потрібно все пізнати і проаналізувати, оцінити і використати. Різні люди по-різному інтерпретують ситуації, в яких вони діють. Опинившись у реальній ситуації, людина не має можливості для всебічного аналізу обставин, вона діє – робить вибір і здійснює вчинок (біхевіористи на цьому закінчують аналіз поведінки), але когнітивна і емоційна частина вчинку на цьому не закінчується, оскільки сам вчинок стає теж джерелом інформації, яка дозволить забезпечити адаптацію [4].

Американський психолог Ф. Зімбардо, вивчаючи форми антисоціальної поведінки, зробив висновок, що більша частина негативних вчинків може пояснюватись якістю аналізу людиною ситуаційних і міжособистісних факторів. Тому навіть приємні, гарні люди можуть здійснювати негативні вчинки в складних обставинах і ситуаціях. “Віднайдення і створення зручного каналу ситуативних явищ може сприяти кардинальній зміні поведінки людей шляхом маніпулювання характеристиками ситуацій...” [2, с. 4].

І хоча об’єктивна реальність існує одна, різні люди усвідомлюють її по-різному. Будь-яка людина має свої гіпотези про реальність, за допомогою яких вона контролює події життя і може їх передбачити. Системи або моделі, за допомогою яких люди сприймають світ, Дж. Келлі називає “особистісними

конструктами”. Особистісний конструкт – це ідея або думка, яку людина використовує, щоб усвідомити або проінтерпретувати, пояснити або передбачити свій досвід. Соціальна взаємодія полягає насамперед у спробах одної людини зрозуміти, як інша усвідомлює дійсність; щоб конструктивно спілкуватись і взаємодіяти потрібно інтерпретувати якусь частину конструктивної системи іншої людини. Тому адаптація включає взаємне розуміння поглядів на життя, що означає взаємопізнання конструктів один одного. Люди зі схожими поглядами на життя зрештою стануть друзями швидше та імовірніше ніж ті, хто сприймає світ по-різному [9, с. 3].

К. Роджерс був переконаний, що коли ніщо не заважає людині проявляти свою справжню природу, то вона постає як позитивна істота, яка прагне жити в гармонії з собою й іншими людьми в тому числі і за рахунок адаптації. Він також вважав, що для людства характерною є тенденція рухатись у напрямку до незалежності, до соціальної відповідальності, креативності і зрілості. Кожна окрема людина повинна адаптуватися до цих тенденцій і до розуміння справжньої природи людини, реалізуючи кращі сторони своєї особистості у спілкуванні. Уявлення про власну особистість становлять зміст “Я-концепції”. Загроза невідповідності власного “Я” природі людській постає як невідповідність “Я-реального” і “Я-ідеального”. Люди з сильною невідповідністю мають погану психологічну адаптацію, мають низький рівень самоактуалізації, майже не здатні до самосприйняття, тривожні, емоційно нестабільні і невротичні. Люди, що мають негативну “Я-концепцію”, тобто незадоволені собою, не здатні сприйняти себе, і, відповідно, не можуть сприйняти інших, незадоволені життям і всіма оточуючими людьми. Нелюбов до себе супроводжується істотною ворожістю до інших, тобто відношення до себе позначається на ставленні до інших, що спричиняє дезадаптацію.

Отже, у психологічному аспекті адаптацію розглядають як здатність особистості або індивідуально-психологічну особливість (готовність внутрішньої системи), що допомагає протистояти та відповідати на зовнішні зміни. Одні автори розглядають адаптацію як процес і результат

пристосування, який зумовлюється і зумовлює існування такого явища, як психіка, тому що дії і рухи будь-якої істоти на свою користь потребують інформації про світ для орієнтації у ньому і відповідного адекватного реагування. Другі розглядають адаптацію як процес, що супроводжує взаємодію одної людини з іншою, людини з колективом у спілкуванні, під час якого людина вимушена бути зрозумілою і розуміти іншого, підлаштовуватися у своїх діях до нього, до існуючих правил і норм, які складають зміст свідомості. Треті розглядають адаптацію як процес відновлення рівноваги, або гомеостазу, у взаємодії людини і середовища, відновлення людиною правильного співвідношення у всьому, що з її точки зору порушує порядок.

1.2 Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік – це вік 6 – 11-річних дітей. Межі віку та його психологічні характеристики визначаються прийнятою на даний момент тимчасовий відрізок системою освіти, теорією психічного розвитку, психологічної вікової періодизації.

Це вік щодо спокійного та рівномірного фізичного розвитку. Збільшення росту та ваги, витривалості, життєвої ємності легенів йде досить рівномірно та пропорційно. Кісткова система молодшого школяра ще перебуває на стадії формування – окостеніння хребта, грудної клітки, тазу, кінцівок ще не завершено, в кістковій системі ще багато хрящової тканини. Процес окостеніння кисті та пальців у молодшому шкільному віці також ще не закінчується повністю, тому дрібні та точні рухи пальців та кисті руки скрутні та стомлюючі. Відбувається функціональне вдосконалення мозку – розвивається аналітико-систематична функція кори; поступово змінюється співвідношення процесів збудження та гальмування: процес гальмування стає все сильнішим, хоча як і раніше переважає процес збудження, і середні школярі високого ступеня збудливі та імпульсивні.

Різко змінюється весь уклад життя школяра, його соціальне становище у колективі, сім'ї. Основною, провідною діяльністю є вчення, найважливішим обов'язком - обов'язок вчитися, набувати знань. А вчення - це серйозна праця, яка вимагає організованості, дисципліни, вольові зусилля дитини.

Формування особистості. Діти молодшого шкільного віку починають усвідомлювати себе як особистість, у них формується самооцінка і важливо допомогти їм у її формуванні. Дитина, якій постійно роблять зауваження і вказують на невдачі, стає невпевненою у собі, формується низька самооцінка. А той, кого підтримують, заохочують і допомагають, набуває адекватної самооцінки, він упевнений у собі, але не самовпевнений. Якщо ж захоплюватися дитиною з приводу і без, не роблячи жодних зауважень і дозволяючи все, то це загрожує завищеною самооцінкою та народженням егоцентризму, що не менш погано, ніж низька самооцінка.

Цей період важливий для закладення працьовитості та самостійності. Дитині в цьому віці хочеться бути схожим на дорослого, стати самостійним. Він прагне все робити сам, вчиться приймати рішення та відповідати за них. Необхідно довіряти дитині домашні обов'язки, давати здійснені доручення у шкільництві, надавати право вибору. Якщо вирішувати все за нього та захищати від будь-яких труднощів, він виросте інфантильним. Але й нав'язувати велику кількість завдань і вимагати їх бездоганного виконання не можна, це може спричинити відторгнення та опір.

Авторитети. Діти цього віку — довіряють і підпорядковуються дорослому (вчителю чи батькам). Слова дорослого, його оцінка є дуже важливими для дитини. Навіть самі себе діти теж оцінюють поки що словами дорослого, тому важливо не критикувати і не лаяти, а м'яко спрямовувати, підтримувати віру дитини в себе.

Для школярів дуже важливим стає схвалення однолітків. Важливо бути ухваленим колективом. У цей період учні створюють неформальні групи зі своїми правилами поведінки та нормами, але поки що вони ще нестабільні. Проте, вже з'являються лідери. Дитині важливо громадське схвалення та її

соціальний престиж. Він шукає своє місце у групі, і крім відносин із батьками та вчителем на його психоемоційному стані позначаються стосунки з однолітками, з товаришами.

Основною діяльністю, його першим та найважливішим обов'язком стає вчення - набуття нових знань, умінь та навичок, накопичення систематичних відомостей про навколишній світ, природу та суспільство. Вчення - праця, яка вимагає вольових зусиль, мобілізації уваги, інтелектуальної активності, самообмеження. Якщо дитина до цього не звикла, то в неї настає розчарування, виникає негативне ставлення до вчення. Для того, щоб цього не сталося педагог разом із батьками повинні донести до дитини думку, що вчення - не свято, не гра, а серйозна, напружена робота, проте дуже цікава, оскільки вона дозволить дізнатися багато нового, цікавого, важливого, потрібного. Потрібно, щоб і сама організація освітнього процесу підкріплювала слова дорослих.

Особливості мислення. Молодший шкільний вік має велике значення для розвитку основних розумових дій та прийомів: порівняння, виділення суттєвих та несуттєвих ознак, узагальнення, визначення поняття, виділення слідства та причин (С.А. Рубінштейн, Л.С. Виготський, В.В. Давидов) . Несформованість повноцінної розумової діяльності призводить до того, що знання, що засвоюються дитиною, виявляються фрагментарними, а часом і просто помилковими. Це серйозно ускладнює процес навчання, знижує його ефективність (М.К. Акімова, В.Т. Козлова, В.С. Мухіна).

В.В. Давидов, Д.В. Ельконін, І.В. Дубровіна, Н.Ф. Тализіна, Л.С. Виготський писали, що період початкового шкільного навчання найактивніше розвивається мислення, особливо словесно-логічне. Тобто мислення стає домінуючою функцією у молодшому шкільному віці.

Особливості сприйняття. Розвиток окремих психічних процесів здійснюється протягом усього молодшого шкільного віку. Діти приходять у школу розвиненими процесами сприйняття (сформовані прості види сприйняття: величина, форма, колір). У молодших школярів вдосконалення

сприйняття не зупиняється, стає більш керованим та цілеспрямованим процесом.

Особливості уваги. Віковими особливостями уваги молодших школярів є порівняльна слабкість довільної уваги та її невелика стійкість. Значно краще у молодших школярів розвинена мимовільна увага. Поступово дитина вчиться спрямовувати та стійко зберігати увагу на потрібних, а не просто зовні привабливих предметах. Розвиток уваги пов'язаний з розширенням його обсягу та вмінням розподіляти увагу між різними видами дій. Тому навчальні завдання доцільно ставити так, щоб дитина, виконуючи свої дії, могла і повинна була стежити за роботою товаришів.

Особливості пам'яті. Продуктивність пам'яті молодших школярів залежить від розуміння ними характеру завдання та від оволодіння відповідними прийомами та способами запам'ятовування та відтворення. Співвідношення мимовільної та довільної пам'яті у процесі їх розвитку всередині навчальної діяльності по-різному. У міру формування прийомів осмисленого запам'ятовування та самоконтролю довільна пам'ять у другокласників і третьокласників виявляється у багатьох випадках продуктивнішою, ніж мимовільна.

Особливості уяви. Систематична навчальна діяльність допомагає розвинути в дітей з віком таку важливу психічну здатність, як уяву. Розвиток уяви відбувається в дві основні стадії. Спочатку образи, що відтворюються, вельми приблизно характеризують реальний об'єкт, бідні деталями. Побудова таких образів потребує словесного опису чи картини. Потім настає друга стадія, і цьому сприяє значне збільшення кількості ознак та властивостей в образах.

За умов навчальної діяльності змінюється загальний характер емоцій дітей. Навчальна діяльність пов'язана із системою суворих вимог до спільних дій, зі свідомою дисципліною та з довільною увагою та пам'яттю. Усе це впливає емоційний світ дитини. Протягом молодшого шкільного віку

спостерігається посилення стриманості та усвідомленості у проявах емоцій та підвищення стійкості емоційних станів.

Міжособистісні стосунки будуються на емоційній основі, хлопчики та дівчатка представляють, як правило, дві незалежні підструктури. Поступово безпосередні емоційні зв'язки та взаємини починають підкріплюватися моральною оцінкою кожного з школярів, глибше усвідомлюються якості особистості. З віком у дітей з'являється усвідомлення свого становища групи однолітків. Роль однолітків зростає до 9 – 11 років. П'ятикласники гостріше переживають зауваження, одержані у присутності інших дітей. Важливо враховувати зміни у відносинах з однолітками при організації «виховних» заходів. Нерідко осуд дитини, що практикується дорослими, за якусь провину перед іншими дітьми є для нього потужним травмуючим фактором, наслідки якого вимагають термінового психотерапевтичного втручання.

Спілкування молодшого школяра з оточуючими поза школою також має особливості, обумовлені його новою соціальною роллю. Він прагне чітко позначати свої права та обов'язки та чекає довіри старших до своїх нових умінь. Дуже важливо, щоб дитина знала: я можу і вмію це і це, а ось це я можу і вмію найкраще.

Емоційний розвиток у молодшому шкільному віці. Нестійкість поведінки, залежить від емоційного стану дитини, ускладнює як відносини з педагогом, і колективну роботу дітей під час уроку. У емоційному житті дітей цього віку змінюється насамперед змістовна сторона переживань. Якщо дошкільника тішить те, що з ним грають, діляться іграшками тощо, то молодшого школяра хвилює головним чином те, що пов'язане з навчанням, школою, учителем. Його тішить, що вчитель і батьки хвалять за успіхи у навчанні; і якщо вчитель дбає про те, щоб почуття радості від навчальної праці виникало у учня якомога частіше, це закріплює позитивне ставлення учня до вчення. Поруч із емоцією радості важливе значення у розвитку особистості молодшого школяра мають емоції страху. Нерідко через побоювання покарання діти говорять неправду. Якщо це повторюється, то формується

боягузливість і брехливість. Взагалі, переживання молодшого школяра проявляються часом дуже бурхливо.

У молодшому шкільному віці закладається фундамент моральної поведінки, відбувається засвоєння моральних правил поведінки, починає формуватися загальна спрямованість особистості.

Характер молодших школярів вирізняється деякими особливостями. Насамперед, вони імпульсивні — схильні негайно діяти під впливом безпосередніх імпульсів, спонукань, не подумавши і не зваживши всіх обставин, з випадкових причин. Причина – потреба в активній зовнішній розрядці за вікової слабкості вольової регуляції поведінки.

Віковою особливістю є і загальна недостатність волі: молодший школяр ще не має великого досвіду тривалої боротьби за намічену мету, подолання труднощів та перешкод. Він може опустити руки при невдачі, втратити віру у свої сили та можливості. Нерідко спостерігається примхливість, упертість. Звичайна їх причина — недоліки сімейного виховання. Дитина звикла до того, що всі його бажання і вимоги задовольнялися, вона ні в чому не бачила відмови. Примхливість і впертість — своєрідна форма протесту дитини проти тих твердих вимог, які йому висуває школа, проти необхідності жертвувати тим, що хочеться, в ім'я того, що треба.

Молодші школярі дуже емоційні. Емоційність позначається, по-перше, у тому, що й психічна діяльність зазвичай пофарбована емоціями. Все, що діти спостерігають, що думають, що роблять, викликає в них емоційно забарвлене ставлення. По-друге, молодші школярі не вміють стримувати свої почуття, контролювати їхній зовнішній прояв. По-третє, емоційність виявляється у їх великої емоційної нестійкості, частій зміні настроїв, схильності до афектів, короткочасним і бурхливим проявам радості, горя, гніву, страху. З роками дедалі більше розвивається здатність регулювати свої почуття, стримувати їх небажані прояви.

Молодший шкільний вік – період накопичення, поглинання знань, період набуття знань. Особлива навіюваність, вразливість, спрямованість

розумової активності молодших школярів на повторення, внутрішнє прийняття, створення сприятливих умов розвитку та збагачення психіки. Дані властивості, як правило, є позитивною своєю стороною, і в цьому виняткова своєрідність цього віку. Отже, у молодших школярів формуються потреби у визнанні та пізнанні, до розвитку почуття особистості.

1.3 Особливості шкільної адаптації у п'ятому класі

У процесі навчання у школі дитина проходить через ті чи інші кризові етапи, кожний із яких має свою специфіку, свої проблеми, що потребують особливої уваги педагогів, батьків та психологічної служби навчального закладу.

Одним із цих етапів є перехід учнів початкової школи у середню. П'ятий клас – кінець дитинства, період, що безпосередньо передує підлітковому. У цей час діти відкриті і довірливо ставляться до дорослих, визнають їх авторитет, чекають від учителів, батьків та інших дорослих допомоги і підтримки. Це відкриває великі можливості для виховних впливів.

Але 5-й клас – це період адаптації до середньої ланки школи.

Шкільна адаптація – пристосування дитини до вимог школи й умов шкільного навчання, які для неї є новими, незвичними порівняно з умовами навчання в садочку, в сім'ї. Від сприятливості протікання цього процесу залежить не тільки успішність навчальної діяльності а й комфортність перебування в школі, здоров'я дитини, її позитивне ставлення до оточення.

У психолого-педагогічних дослідженнях (Л. І. Божович, І. В. Дубровіна, А. В. Запорожець, С. В. Феоктистова та ін.) Шкільна адаптація розглядається в нерозривній єдності з процесами психічного розвитку та особистісного становлення школярів, з процесами навчання, виховання і соціалізації в різні вікові періоди.

Л. І. Божович, А. В. Запорожець, Д. Б. Ельконін вважали, що шкільна адаптація визначається готовністю дитини до зміни свого соціального стану і

що процес адаптації підпорядковується особливим психічним закономірностям. Кожна дитина самостійно змінює соціально-психологічну ситуацію, створює своє особистісне мікросередовище, тобто шкільна адаптація являє собою процес активного пристосування, результатом якого є адаптованість.

Під *особистісною адаптованістю* розуміють відносно усталену тенденцію у функціонуванні внутрішнього світу школяра, яка у своєму сутнісному вияві характеризується наявністю гармонійності, відповідності або більшою чи меншою злагожденістю цілей індивіда та результатів, що досягаються ним у процесі життєдіяльності. Рівень такої злагоженості може бути різним. Але у всіх випадках особистісної адаптованості психологічна ситуація є такою, що учень відчуває себе комфортно, незважаючи на постійні навчальні, міжособові та іншого роду труднощі і перепони, що виникають на шляху задоволення власних потреб. Очевидно, що хороша адаптованість особистості пов'язана з відсутністю таких характерологічних рис, як тривожність, нейротизм тощо.

У 5-му класі діти переходять до нової системи навчання: «класний керівник – учителі-предметники», уроки проходять у різних кабінетах. Інколи діти навіть змінюють школу, у них з'являються нові однокласники.

Більшість дітей переживає цю подію як важливий крок у своєму житті. Деякі пишаються тим, що вони подорослішали, інші мріють розпочати «нове життя».

Незважаючи на таку гадану дорослість, п'ятикласник потребує ненав'язливого контролю, підтримки та допомоги, оскільки не завжди може сам зорієнтуватися в нових вимогах шкільного життя.

Адаптація дитини до навчання у середній ланці школи відбувається не одразу. Це досить довгий процес, пов'язаний зі значними проблемами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Саме педагоги, батьки, фахівці психологічної служби мають допомогти дітям.

- Фізіологічний.

Цей аспект стосується не лише п'ятикласників, а й інших учнів. За час канікул діти фізіологічно мають більше свободи. Вони мають змогу довше спати, менше працювати над тими чи тими завданнями, обирати для себе зручний темп роботи. З початком навчання усі ці процеси змінюються. Потрібно сидіти за партами тихо, рівно й чітко визначений час. Усе це є фізіологічними стресами й фізіологічною напругою.

Будь-який стрес виснажує нервову систему.

Для того, аби виснаження не переросло у більш серйозні проблеми, його необхідно компенсувати.

- Інтелектуальний.

У п'ятикласників більше навантаження, ніж у четвертому класі. У них з'являються нові предмети. Специфіка матеріалів, які подаються на уроках, зовсім відрізняється від тієї, до якої звикли діти в початковій школі. Це також стрес, напруження і навантаження.

- Психологічний.

У п'ятикласників новий формат навчання. Ще їм необхідно запам'ятати імена усіх вчителів, нові кабінети. Так, учителі-предметники різні, до кожного необхідно призвичаїтись.

- Особливості нервової системи та темпераменту.
- Характерологічні якості.
- Попередній досвід пристосування до нових, незвичних умов.
- Наявність ресурсів у школі та вдома.

Для того, аби допомогти дітям швидше пристосуватися до нових умов, необхідно звернути увагу на етапи адаптаційного періоду.

Що більше часу приділятиметься спеціальним заходам, спрямованим на адаптацію, то краще для дітей.

- знайомство та згуртування класу;
- знайомство зі структурою освітнього процесу та вчителями-предметниками;

- психологічна просвіта серед батьків учнів;
- психологічна діагностика адаптованості до навчання.

Ознаки успішної адаптації:

Ø задоволеність дитини процесом навчання;

Ø дитина легко справляється з програмою;

Ø ступінь самостійності дитини при виконанні нею навчальних завдань, готовність вдатися до допомоги дорослого лише після спроб виконати завдання самому;

Ø задоволеність міжособистісними стосунками з однокласниками і вчителем.

Деадаптація – це формування неадекватних механізмів пристосування людини до умов навколишнього середовища, порушень в поведінці, конфліктних відносин, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, негармонійний розвиток особистості.

Найважливішим є те, що процес звикання до шкільного життя та його умов є складним. Одні діти проходять цей процес легко без психічних травм, а інші важко з чого і випливає проблема “шкільної дезадаптації”.

Шкільна дезадаптація – втрата дитиною навчальної мотивації, низька успішність, конфліктність у спілкуванні з учителями й однолітками. Схильність до асоціальної поведінки, низька самооцінка, домінування негативного емоційного напруження

Успішна адаптація до шкільного життя залежить від рівня сформованості основних передумов навчальної діяльності. Чим краще готовий організм дитини до всіх змін, пов’язаних із початком навчання в школі, подоланні труднощів, яких не уникнути, тим легше вона їх подолає, тим спокійнішим буде процес пристосування до школи.

Ознаки дезадаптації:

- Ø змучений, стомлений зовнішній вигляд дитини.
- Ø небажання дитину ділитися своїми враженнями про проведений день.
- Ø прагнення відвернути дорослого від шкільних подій, переключити увагу на інші теми.
- Ø небажання виконувати домашні завдання.
- Ø негативні характеристики на адресу школи, вчителів, однокласників.
- Ø скарги на ті чи інші події, пов'язані зі школою.
- Ø неспокійний сон.
- Ø труднощі ранкового пробудження, млявість.
- Ø постійні скарги на погане самопочуття.
- Ø тривожність.

Розглядаючи тривожність та її вплив на адаптацію, можна визначити що тривожність виражається, як сигнал про небезпеку і повертає увагу до можливих труднощів, перешкод для досягнення мети, і дозволяє мобілізувати сили і тим самим досягнути кращого результату [4]. Тому нормальний (оптимальний) рівень тривожності розглядається, як необхідний ресурс для ефективного пристосування до дійсності і розглядається, як адаптивна тривога. Досліджували тривожність багато науковців, спочатку, за З. Фрейдом, тривожність є корисним адаптивним механізмом, що спонукає індивіда до захисної поведінки для подолання небезпеки, згодом З. Фрейд трактує тривожність, як безпредметний стан очікування невизначеної загрози. К. Хорні визначала очевидну ірраціональність тривожності, вбачаючи в ній приховану та суб'єктивну небезпеку, тобто інтенсивність тривоги пропорційна тому змісту, який дана людина надає ситуації, говорячи що причини тривоги, по суті не відомі [6]. Г. Саліван розглядає це, як стан напруги, протилежно направленими напрузі потреби та активності, спрямованої на її задоволення [5].

Також важливим у даному віці є становлення учня, як молодшого підлітка, тому ситуація розвитку даного віку показує перехід людини від дитинства до самостійного та відповідального підлітка. Підлітковий вік – це

саме той період, який займає проміжне положення між дитиною та дорослим. Тому відбуваються достатньо вагомі зміни на фізіологічному, соціальному та психологічному рівнях [2]. Тому можна підкреслити, що проблема адаптації п'ятикласників є досить актуальною, так як невчасне реагування призводить до формування негативних наслідків, що відбивається на подальшому навчанні та соціалізації школярів.

Висновки до 1 розділу

1. Молодший шкільний вік – це вік 6 – 11-річних дітей. Межі віку та його психологічні характеристики визначаються системою освіти, як прийнятий на даний момент тимчасовий відрізок, теорією психічного розвитку, психологічної вікової періодизації.

2. *Шкільна адаптація* – пристосування дитини до вимог школи й умов шкільного навчання, які для неї є новими, незвичними порівняно з умовами навчання в садочку, в сім'ї. Від сприятливості протікання цього процесу залежить не тільки успішність навчальної діяльності а й комфортність перебування в школі, здоров'я дитини, її позитивне ставлення до оточення.

Тож в цій роботі ми вивчаємо саме шкільну адаптацію – як процес пристосування психіки школярів до нових умов життєдіяльності, нового виду діяльності, нових навантажень, пов'язаних з систематичним навчанням. Так як навчання виступає головною діяльністю школярів, шкільна адаптація важлива як показник взаємодії школяра з навчальною діяльністю. Даний процес тривалий і має фізіологічні, психологічні та соціальні аспекти, а це означає і механізми готовності і адаптації дитини до школи мають ті самі різноманітні аспекти.

У психолого-педагогічних дослідженнях (Л. І. Божович, І. В. Дубровіна, А. В. Запорожець, С. В. Феоктистова та ін.) Шкільна адаптація розглядається в нерозривній єдності з процесами психічного розвитку та особистісного

становлення школярів, з процесами навчання, виховання і соціалізації в різні вікові періоди.

Л. І. Божович, А. В. Запорожець, Д. Б. Ельконін вважали, що шкільна адаптація визначається готовністю дитини до зміни свого соціального стану і що процес адаптації підпорядковується особливим психічним закономірностям. Кожна дитина самотійно змінює соціально-психологічну ситуацію, створює своє особистісне мікросередовище, тобто шкільна адаптація являє собою процес активного пристосування, результатом якого є адаптованість.

Під *особистісною адаптованістю* розуміють відносно усталену тенденцію у функціонуванні внутрішнього світу школяра, яка у своєму сутнісному вияві характеризується наявністю гармонійності, відповідності або більшою чи меншою злагожденістю цілей індивіда та результатів, що досягаються ним у процесі життєдіяльності. Рівень такої злагожденості може бути різним. Але у всіх випадках особистісної адаптованості психологічна ситуація є такою, що учень відчуває себе комфортно, незважаючи на постійні навчальні, міжособові та іншого роду труднощі і перепони, що виникають на шляху задоволення власних потреб. Очевидно, що хороша адаптованість особистості пов'язана з відсутністю таких характерологічних рис, як тривожність, нейротизм тощо. Тож особистісна адаптація є невід'ємною складовою шкільної адаптації.

3. Під час переходу учнів із початкової до основної школи у них значно зростає нервово-психічне напруження та напруження серцево-судинної системи. Тому в перші дні навчання у п'ятому класі в учнів спостерігається низький рівень працездатності, уваги. П'ятикласники адаптуються до нових умов навчання так само складно, як і під час вступу до школи. Особливі труднощі в адаптації переживають ті учні, які до п'ятого класу перейшли з іншої школи, а інколи — з іншого населеного пункту.

Структуру шкільної адаптації складають: самооцінка школярів, рівень тривожності, шкільна мотивація, ставлення школяра до навчальних предметів, особистісна адаптація школярів та наявність вад особистісного розвитку учнів.

РОЗДІЛ 2 ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Характеристика вибірки

У дослідженні прийняли участь 30 учнів п'ятих класів КЗ «Русько-Лозівський ліцей» Дергачівської міської ради Харківської області. Також були використані результати дослідження адаптації учнів п'ятих класів у 2021 році.

Отже, першу групу склали 30 учнів, що у 2021 році навчалися у п'ятому класі. Другу групу склали 30 учнів п'ятих класів 2022 року навчання.

Для того, щоб результати дослідження були валідними, провели додаткове анкетування учнів за допомогою анкети «Класний керівник очима учнів». Класний керівник п'ятого класу 2021 року та класний керівник п'ятого класу 2022 року - жінки, приблизно одного віку, мають однаковий педагогічний стаж роботи.

Результати анкетування показали, що учні обох груп сприймають класного керівника як «другу маму» або «товариша захисника», мають «добрі» стосунки з ним, характеризують вчителя як «доброго» та «гарного», не мають конфліктів з керівником, за винятком поганої поведінки у класі та впевнені, що класний керівник захистить їх у разі того, якщо хтось завинить.

Отже, обидві групи дуже схожі між собою за віком. Вчителі-предметники в обох класах тіж самі, класні керівники також дуже схожі по відношенню учнів до них.

2.2 Характеристики методик

Для досягнення мети використовували такі методи:

1. метод аналізу літератури для розкриття проблематики;
2. психодіагностичний метод (Тест опитувальник особистісної адаптації школяра А. В. Фурмана, Опитувальник С. В. Левченко "Ставлення до

навчальних предметів", Діагностику вад особистісного розвитку (З. Карпенко), Тест шкільної тривожності Філіпса, Тест-опитувальник «Визначення рівня самооцінки» С.В.Ковальов, Методика вивчення шкільної мотивації учнів (О. Ануфрієва, С. Костроміна);

3. метод математично-статистичного аналізу (Манна-Уїтні та Фішера)

Тест опитувальник особистісної адаптації школяра А. В. Фурмана.

Методика спрямована на дослідження успішності взаємодії особистості й середовища, критерієм якої виступає особистісна адаптованість як відносно усталена тенденція-результат життєдіяльності людини в суспільстві, яка свідчить про гармонійність її намірів і соціальних здобутків, внутрішньо задає певний набір моделей поведінки, дає змогу позитивно інтерпретувати власний ментальний досвід і змінювати свою Я-концепцію, виявляти кращі людські риси й утверджувати себе як суб'єкта, індивідуальність та універсум громадянського життя (Фурман А.В.).

Як відомо, існує три види особистісної адаптованості, які відповідають трьом адаптаційним процесам-показникам:

- *адаптивність* як абсолютна або відносна гармонійність між суб'єктивними цілями та кінцевим результатами, яка супроводжується позитивним ставленням (оцінкою, розумінням, прийманням) особистості до оточуючого світу та до себе;

- *неадаптивність* як більшою мірою усвідомлена невідповідність між цілями та результатами діяльності, яка стає чинником амбівалентних почуттів та оцінок, але яка не має психотравмуючого впливу на особистість;

- *дезадаптивність* як певна дисгармонія між цілями та результатами, яка стає чинником психічної напруги (стрес, шок, паніка), внутрішнього дискомфорту й нестабільності психічних процесів, негативного емоційного стану (страх, депресія, фрустрація та ін.); це завжди заперечення дієвого пристосування особистості до навколишнього світу, коли у неї фактично перебиваються шляхи для розгортання творчої активності, духовної

врівноваженості, внутрішньої свободи і впевненості в собі (Фурман А.В., Сарджвеладзе Н.І., Петровський В.А. та ін.).

Дослідження виду та рівня функціонування особистісної адаптованості успішно здійснюється завдяки запропонованій методиці.

ЗМІСТОВНИЙ МАТЕРІАЛ

Методика складається з бланку, який заповнюється кожним досліджуваним індивідуально (табл.8) та таблиці-класифікації показників особистісної адаптованості (табл.9).

Бланк методики у верхній частині містить дані про опитуваного та коротку інструкцію, у нижній – висновок, а у середній – таблицю, що складається з одного запитання, п'ятнадцяти складових зовнішнього і внутрішнього світу особистості та п'яти можливих варіантів відповідей у кожному випадку. При цьому все поле життєдіяльності особистості (школяра чи педагога, в залежності від програми дослідження, її мети та предмета), розділено на чотири сфери: “школа”, “сім'я”, “вулиця”, “власне Я”, і в кожній із цих сфер зафіксовані найголовніші компоненти, з якими особистість постійно вступає у взаємодію. Таким чином, шляхом самооцінки опитуваний визначає власне ставлення до навколишнього світу, оточуючих його людей і самого себе.

Процедуру опитування доцільно проводити в групі, хоч опитувальник з успіхом може використовуватися і в індивідуальній роботі.

Час заповнення бланку відповідей не фіксується, але опитувані витрачають, як правило, 10-15 хвилин.

Опитувальник С. В. Левченко "Ставлення до навчальних предметів". Цей опитувальник уточнює список «проблемних» предметів, тобто тих, які можуть викликати дезадаптацію. Далі можна спробувати з'ясувати, чим викликаний «негатив»: труднощами у вивченні чи проблемами, що виникають при взаємодії педагога з класним колективом.

Діагностику вад особистісного розвитку (З. Карпенко). Матеріалом для вивчення вад особистісного розвитку дитини є тест ДВОР. Анкета об'ємна

(90 запитань), але досить інформативна і може виявитися дуже корисною для усвідомлення дитиною рис свого характеру та шляхів самовдосконалення. Розроблено зручний індивідуальний бланк відповідей, аналітичну довідку з загальними рекомендаціями.

Мета розробки: формалізувати та структурувати процес обліку даних, аналітичної роботи за результатами методики. Групування учнів за виявленими вадами та пошук ефективних виховних впливів, шляхів і можливостей корекційно-відновлювальної роботи.

Форма аналітичної довідки містить обов'язкові дані про контингент обстежуваних. Зведена таблиця вад дозволяє проаналізувати статистичні дані, а також порівняти особливості розвитку хлопчиків та дівчаток певної вікової категорії.

У результативній частині довідки поєднується загальна інформація про характерологічні особливості — визначення вади, її сутність, характеристика поведінкових проявів, можливі ускладнення. Вказуються конкретні прізвища дітей, для яких розроблено загальні принципи і можливі шляхи впливу та корекційної роботи. Класний керівник отримує рекомендації у роботі з цими дітьми з метою розширення та оптимізації виховних впливів.

Тест шкільної тривожності Філіпса. Мета : вивчення рівня і типу тривожності, пов'язаної зі школою у дітей.

Для вивчення рівня і характеру тривожності, пов'язаної зі школою, у дітей молодшого та середнього шкільного віку застосовується тест шкільної тривожності Філіпса. Тест складається з 58 питань, які можуть зачитуватися школярами, а можуть і пропонуватися в письмовому вигляді. На кожне питання потрібно однозначно відповісти «так» (ставиться знак "плюс") або "ні" (знак "мінус").

Перед початком роботи дітям пропонується інструкція: "Діти, зараз вам буде запропоновано опитувальник, який складається з питань про те, як ви себе почуваєте в школі. Намагайтеся відповідати щиро і правдиво, тут немає вірних чи невірних, хороших чи поганих відповідей. Над питаннями довго не

замислюйтесь. Вгорі на аркуші напишіть свої ім'я, прізвище і клас. Відповідаючи на питання, записуйте його номер і відповідь: "плюс", якщо ви згодні з ним, або "мінус", якщо не згодні".

Тест-опитувальник «Визначення рівня самооцінки» С. В. Ковальов.

Методика розроблена С.В. Ковальовим, призначена для визначення рівня самооцінки особистості. Є 32 судження, до яких необхідно висловити своє ставлення запропонованими варіантами відповідей.

Інтерпретація результатів

– сума балів від 0 до 25 говорить про високий рівень самооцінки, при якому дитина, як правило, не обтяжена сумнівами, адекватно реагує на зауваження інших та тверезо оцінює свої дії;

- сума балів від 26 до 45 свідчить про середній рівень самооцінки. Дитина з таким рівнем самооцінки іноді відчуває незрозумілу незручність у взаєминах з іншими людьми, нерідко недооцінює себе та свої здібності без достатніх на те підстав.

- сума балів від 46 до 128 вказує на низький рівень самооцінки, при якому дитина нерідко болісно переносить критичні зауваження на свою адресу, частіше намагається підлаштуватися під думку інших людей, сильно страждає від надмірної сором'язливості.

Методика вивчення шкільної мотивації учнів (О. Ануфрієва, С. Костроміна). Матеріали: текст анкети О. Ануфрієва та С. Костроміної. Дітям пропонується відповісти на запитання анкети, використовуючи відповіді «так», «ні», «не знаю».

Обробка та інтерпретація результатів. За кожну відповідь, що стоїть в анкеті на першому місці, дається 3 бали, на другому місці — 1 бал, на останньому місці — 0 балів. Максимальна оцінка — 30 балів. Зі зростанням кількості балів підвищується рівень мотивації.

25—30 балів — сформоване ставлення до себе як до школяра, висока навчальна активність;

20—24 бали — ставлення до себе як до школяра практично сформовано;

15—19 балів — позитивне ставлення до школи, але школа більше приваблює позашкільними справами;

10—14 балів — ставлення до себе як до школяра не сформовано;

менше 10 балів — ставлення до школи негативне.

Висновки до 2 розділу

1. У дослідженні прийняли участь 60 учнів п'ятих класів. Першу групу склали 30 учнів, що у 2021 році навчалися у п'ятому класі, другу групу склали 30 учнів п'ятих класів 2022 року навчання.

Для того, щоб результати дослідження були валідними, ми провели додаткове анкетування учнів за допомогою анкети «Класний керівник очима учнів». Дослідження показало, що відношення учнів обох груп до своїх класних керівників однакове. Класний керівник п'ятого класу 2021 року та класний керівник п'ятого класу 2022 року - жінки, приблизно одного віку, мають однаковий педагогічний стаж роботи. Обидві групи досліджуваних схожі між собою за віком, вчителі-предметники в обох класах тіж самі.

2. Для дослідження ми вибрали методики, які повністю відповідають поставленим задачам. Так як структуру шкільної адаптації складають: самооцінка школярів, рівень тривожності, шкільна мотивація, ставлення школяра до навчальних предметів, особистісна адаптація школярів та наявність вад особистісного розвитку учнів, то і методики були підібрані для розкриття особливостей кожної складової структури шкільної мотивація. А саме, для виявлення особливостей самооцінки ми обрали методику розроблену С.В. Ковальовим, яка призначена для визначення рівня самооцінки особистості. Для встановлення особливостей шкільної тривожності ми обрали тест шкільної тривожності Філіпса, який вивчає рівень і характер тривожності, пов'язаної зі школою, у дітей молодшого та середнього шкільного віку. Для визначення особливостей шкільної мотивації нами була обрана методика вивчення шкільної мотивації учнів О. Ануфрієва, С. Костроміна, яка допомагає визначити чи сформоване у учнів ставлення до себе, як до школяра.

Для визначення особливостей ставлення учнів до навчальних предметів, ми обрали опитувальник С.Левченко «Ставлення до навчальних предметів». Цей опитувальник уточнює список «проблемних» предметів, тобто тих, які можуть викликати дезадаптацію. Для виявлення особливостей особистісної адаптації школярів був обраний тест опитувальник особистісної адаптації школяра А. В. Фурмана. Ця методика спрямована на дослідження успішності взаємодії особистості й середовища, критерієм якої виступає особистісна адаптованість. Для дослідження вад особистісного розвитку нами був обраний тест ДВОР з.Карпенко, методика досить інформативна і може виявитися дуже корисною для усвідомлення дитиною рис свого характеру та шляхів самовдосконалення.

РОЗДІЛ 3 АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1 Особливості особистісної адаптації у п'ятих класів

Для дослідження рівня особистісної адаптованості учнів п'ятих класів використали Тест опитувальник особистісної адаптації школяра А. В. Фурмана.

За частотою зустрічальності рівнів особистісної адаптованості у групі п'ятикласників 2021 року побудували таблицю 3.1.

Таблиця 3.1

Частота показників зустрічальності різних рівнів особистісної
адаптованості у школі учнів п'ятих класів 2021 року

Рівень адаптованості	Результати групи №1	
	Кількість	%
Адаптовані	10	33%
Неадаптовані	19	64%
Деадаптовані	1	3%

За таблицею 3.1 бачимо, що більшість (64%) п'ятикласників неадаптовані, на другому місці адаптовані (33%) школярі та найменша кількість дезадаптованих (3%). Можна зробити висновок, що у більшості учнів усвідомлена невідповідність між цілями та результатами діяльності, яка стає чинником амбівалентних почуттів та оцінок, але яка не має психотравмуючого впливу на особистість, у третини учнів абсолютна або відносна гармонійність між суб'єктивними цілями та кінцевим результатом, яка супроводжується позитивним ставленням (оцінкою, розумінням, прийманням) особистості до оточуючого світу та до себе, та лише одному учню притаманна певна дисгармонія між цілями та результатами, яка стає чинником психічної напруги

(стрес, шок, паніка), внутрішнього дискомфорту й нестабільності психічних процесів, негативного емоційного стану (страх, депресія, фрустрація та ін.).

За частотою зустрічальності рівнів особистісної адаптованості у групі п'ятикласників 2022 року побудували таблицю 3.2.

Таблиця 3.2

Частота показників зустрічальності різних рівнів адаптованості у школі учнів п'ятих класів 2022 року

Рівень адаптованості	Результати групи №2	
	Кількість	%
Адаптовані	12	40%
Неадаптовані	18	60%
Деадаптовані	0	0%

За даними таблиці 3.2 бачимо, що більшість (60%) п'ятикласників неадаптовані та менша частина адаптовані (40%). Слід зауважити, що деадаптованого рівня у цій групі виявлено не було. Можна зробити висновок, що у більшості учнів усвідомлена невідповідність між цілями та результатами діяльності, яка стає чинником амбівалентних почуттів та оцінок, але яка не має психотравмуючого впливу на особистість, у третини учнів абсолютна або відносна гармонійність між суб'єктивними цілями та кінцевим результатами, яка супроводжується позитивним ставленням (оцінкою, розумінням, прийманням) особистості до оточуючого світу та до себе.

Для порівняльного аналізу побудували таблицю 3.3 за частотою зустрічальності рівнів особистісної адаптованості.

Таблиця 3.3

Частота показників зустрічальності різних рівнів особистісної адаптованості у школі учнів п'ятих класів 2021 (група №1) та 2022 (група №2) років

Рівень адаптованості	Результати групи №1	Результати групи №2
----------------------	---------------------	---------------------

	Кількість	%	Кількість	%
Адаптовані	10	33%	12	40%
Неадаптовані	19	64%	18	60%
Деадаптовані	1	3%	0	0%

За результатами показаних у таблиці 3.3 бачимо, що різниця між результатами обох досліджуваних груп невелика.

З метою виявлення статистично значущих відмінностей у рівнях особистісної адаптованості в досліджуваних групах був здійснений порівняльний аналіз результатів Тест-опитувальника особистісної адаптованості школярів (А. Фурмана) за допомогою критерія Фішера, результати якого наведені в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Порівняльний аналіз рівнів особистісної адаптованості у школі в досліджуваних групах

Рівень адаптованості	Частота зустрічаємості ознаки в групі 1 (у %)	Частота зустрічаємості ознаки в групі 2 (у %)	Значення ф-критерію (групи 1-2)
Адаптовані	33,3	40	0,536
Неадаптовані	63,3	60	0,266
Деадаптовані	3,3	0	1,422

Примітка 1: група 1 – учні 5-го класу 2021р.; група 2 – учні 5-го класу 2022 р.

За даними у таблиці 3.4 статистичних відмінностей у рівнях особистісної адаптації між групами немає. З чого робимо висновок, що в обох групах більшість дітей на момент дослідження мали неадаптований рівень, менша частина адаптований та лише один учень з групи №1 дезадаптований рівень.

3.2 Особливості ставлення учнів п'ятих класів до навчальних предметів

Для дослідження особливостей ставлення учнів п'ятих класів до навчальних предметів використали опитувальник «Ставлення до навчальних предметів» (Левченко).

Для аналізу результатів у групі п'ятикласників 2021 року побудували графік відсоткового співвідношення відповідей.

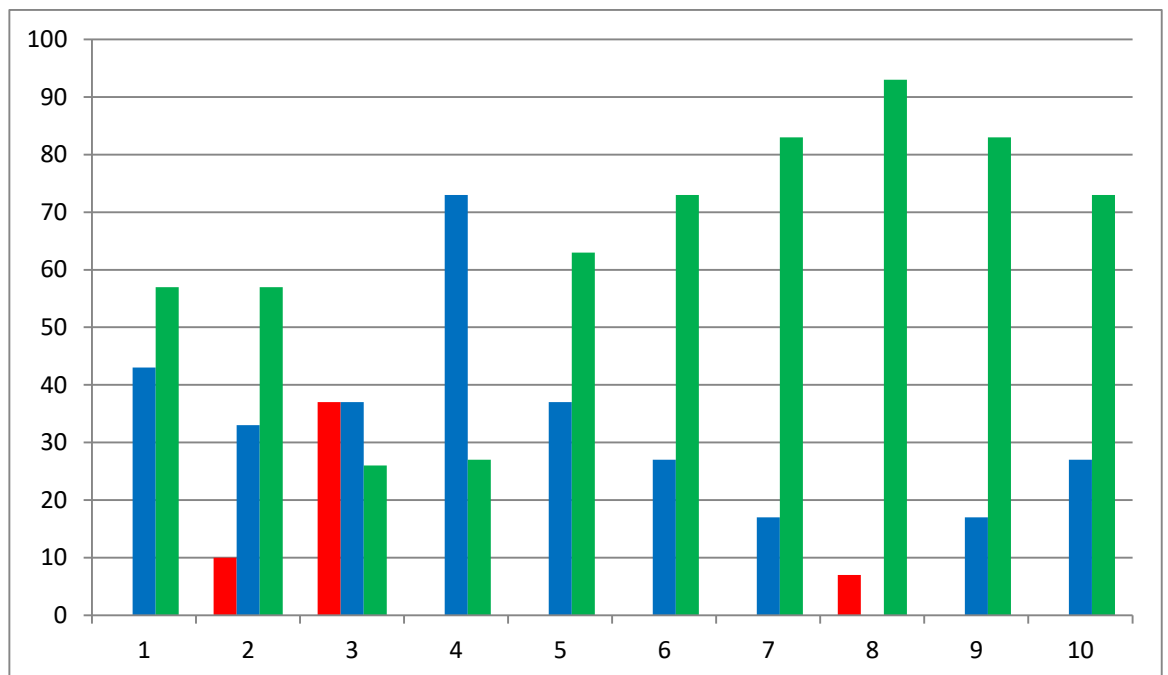

Рис. 3.1 Відсоткове співвідношення відповідей за предметами у п'ятикласників 2021 року: ■ - не люблю, ■ - байдуже, ■ цікаво, 1 – українська мова, 2 – українська література, 3 – англійська мова, 4 - зарубіжна література, 5 – математика, 6 – історія, 7 – природознавство, 8 – фізична культура, 9 – трудове навчання, 10 - мистецтво

За Рис. 3.1 бачимо, що найбільш негативне ставлення відмічається до таких навчальних предметів як – англійська мова та українська література, найбільш позитивне ставлення відмічається до таких навчальних предметів як – фізична культура, природознавство, трудове навчання.

Для аналізу результатів у групі п'ятикласників 2022 року побудували графік відсоткового співвідношення відповідей.

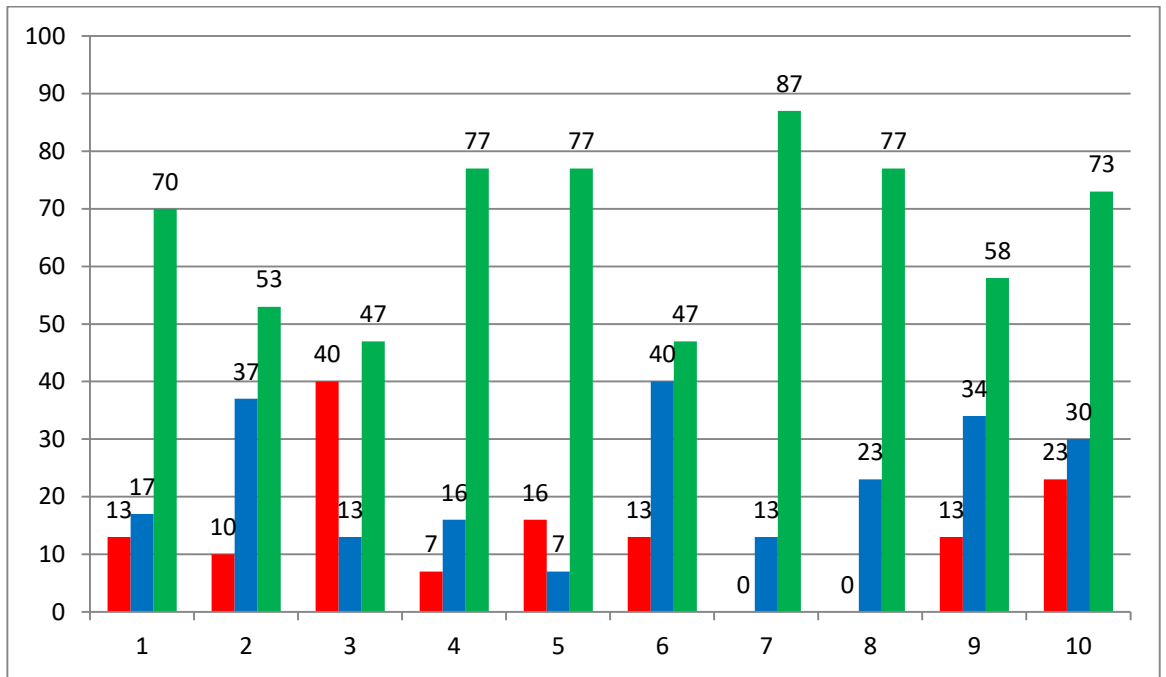

Рис. 3.2 Відсоткове співвідношення відповідей за предметами у п'ятикласників 2022 року: ■ - не люблю, ■ - байдуже, ■ - цікаво, 1 – українська мова, 2 – українська література, 3 – англійська мова, 4 - зарубіжна література, 5 – математика, 6 – історія, 7 – природознавство, 8 – фізична культура, 9 – трудове навчання, 10 – мистецтво

За Рис. 3.2 бачимо, що найбільш негативне ставлення відмічається до таких навчальних предметів як – англійська мова та мистецтво, найбільш позитивне ставлення відмічається до таких навчальних предметів як – природознавство, математика, фізична культура та зарубіжна література.

Для порівняльного аналізу результатів двох груп побудували таблицю 3.6 зустрічальності рівнів ставлення до навчальних предметів у школі.

Таблиця 3.6

Частота показників зустрічальності рівнів ставлення до навчальних предметів у школі учнів п'ятих класів 2021 (група №1) та 2022 (група №2) років

Ставлення до навчальних предметів	Результати групи №1		Результати групи №2	
	Кількість	%	Кількість	%
Позитивне ставлення	17	58%	20	67%
Байдуже ставлення	9	30%	6	21%
Негативне ставлення	4	12%	4	12%

За таблицею 3.6 бачимо що відсоткові показники майже не відрізняються.

З метою виявлення статистично значущих відмінностей у рівнях адаптованості в досліджуваних групах був здійснений порівняльний аналіз результатів опитувальника «Ставлення до навчальних предметів» (Левченко) за допомогою критерія Фішера, результати якого наведені в табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Порівняльний аналіз ставлення до навчальних предметів у школі в досліджуваних групах

Ставлення до навчальних предметів	Частота зустрічаємості ознаки в групі 1 (у %)	Частота зустрічаємості ознаки в групі 2 (у %)	Значення ф-критерію (групи 1-2)
Позитивне ставлення	56,7	66,7	0,798
Байдуже ставлення	30	20	0,898
Негативне ставлення	13,3	13,3	0

Примітка 1: група 1 – учні 5-го класу 2021р.; група 2 – учні 5-го класу 2022 р.

За даними у таблиці 3.7 статистичних відмінностей у ставленні до шкільних предметів між групами немає. З чого робимо висновок, що якість викладання предметів та сприйняття школярами інформації не змінилися.

3.3 Особливості шкільної тривожності у учнів п'ятих класів

Для дослідження особливостей шкільної тривожності використали методику діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса, яка досліджує власне шкільну тривожність. За усередненими показниками групи п'ятикласників 2021 року побудували графік.

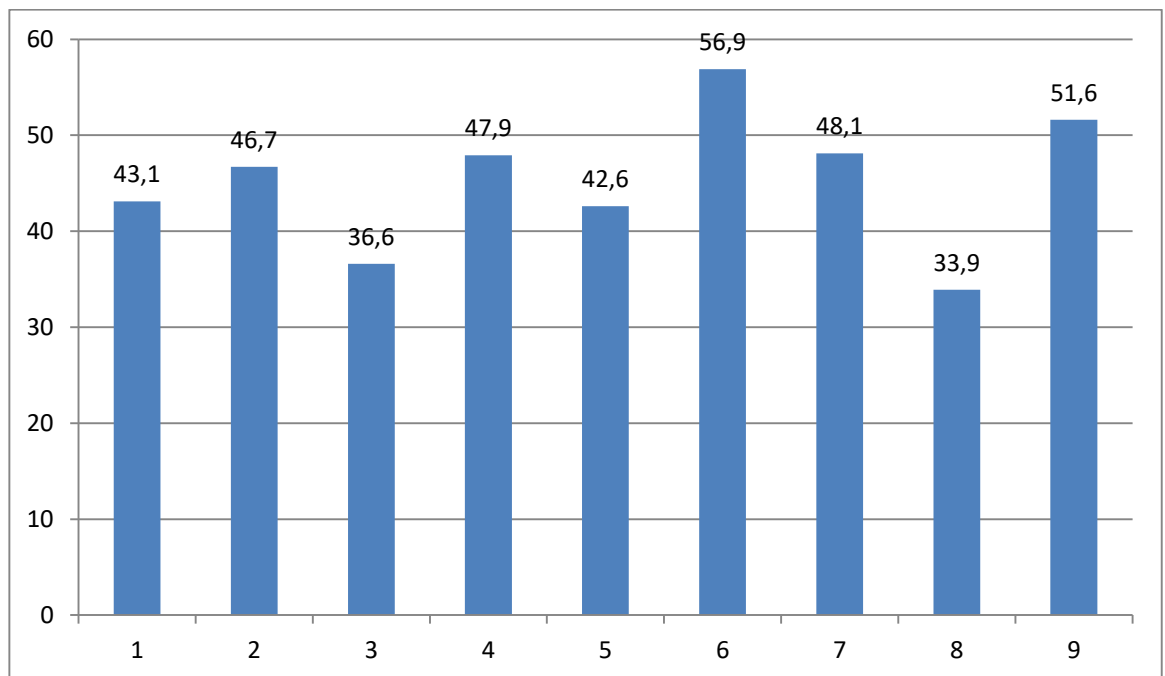

Рис. 3.3 Усереднені показники шкал у групі п'ятикласників 2021 року: 1 – загальна тривожність, 2 - загальна тривожність у школі, 3 - соціальний стрес, 4 - фрустрація в потребі досягнення успіху, 5 - страх самовираження, 6 - страх ситуації перевірки знань, 7 - страх не відповідати очікуванням оточуючих, 8 - низький фізіологічний опір стресу, 9 - проблеми і страхи у стосунках із учителями

За даними Рис. 3.3 найбільший показник ця група має за шкалою страх ситуації перевірки знань, що говорить про те, що більшість учнів дуже переймаються у період перевірки знань, що може заважати якісній оцінці

реальних знань учнів, найменший показник за шкалою низький фізіологічний опір стресу, що означає високий рівень пристосованості учнів та у більшості адекватні реакції на тривожні фактори.

За усередненими показниками групи п'ятих класів 2022 року побудували графік.

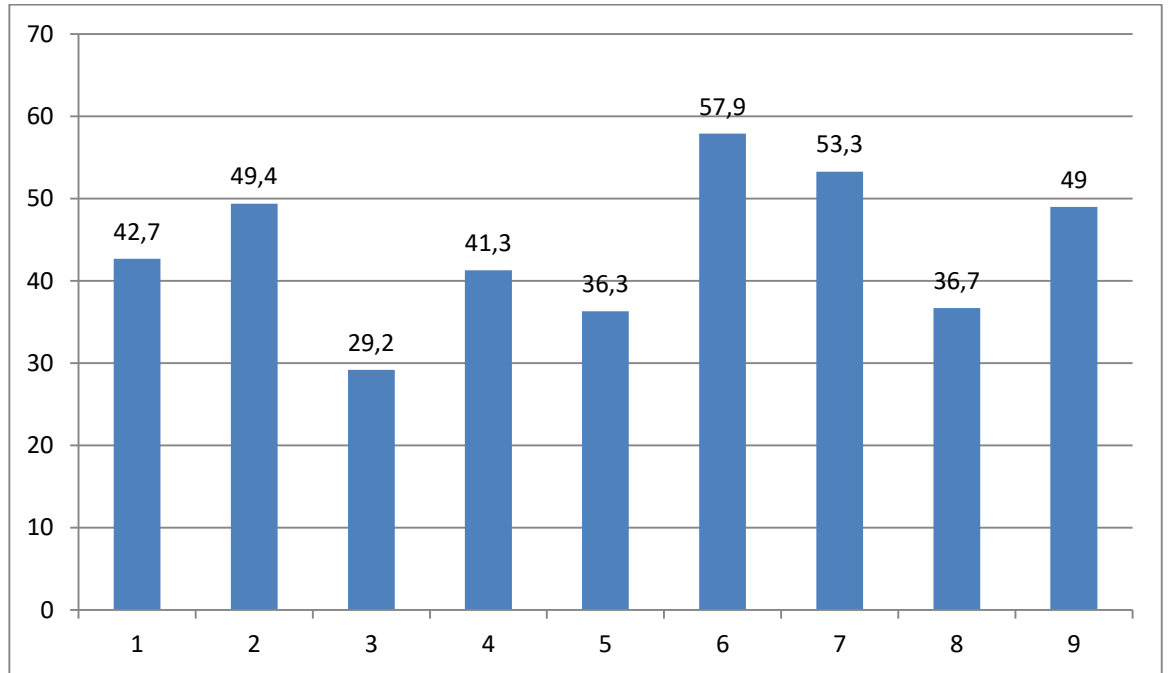

Рис. 3.2 Усереднені показники шкал у групі п'ятикласників 2022 року: 1 – загальна тривожність, 2 - загальна тривожність у школі, 3 - соціальний стрес, 4 - фрустрація в потребі досягнення успіху, 5 - страх самовираження, 6 - страх ситуації перевірки знань, 7 - страх не відповідати очікуванням оточуючих, 8 - низький фізіологічний опір стресу, 9 - проблеми і страхи у стосунках із учителями

За результатами показаних на Рис. 3.7 найбільший показник має шкала страх ситуації перевірки знань, що говорить про те, що більшість учнів дуже переймаються у період перевірки знань, що може заважати якісній оцінці реальних знань учнів, найменший показник за шкалою соціальний стрес, що означає те, що учням не вистачає спілкування з однолітками, що може бути пов'язано з воєнними діями на території України, через які діти вимушені навчатися дистанційно та тимчасово проживають у різних куточках Європи та України.

Для порівняльного аналізу результатів двох досліджуваних груп побудували графік за усередненими показниками.

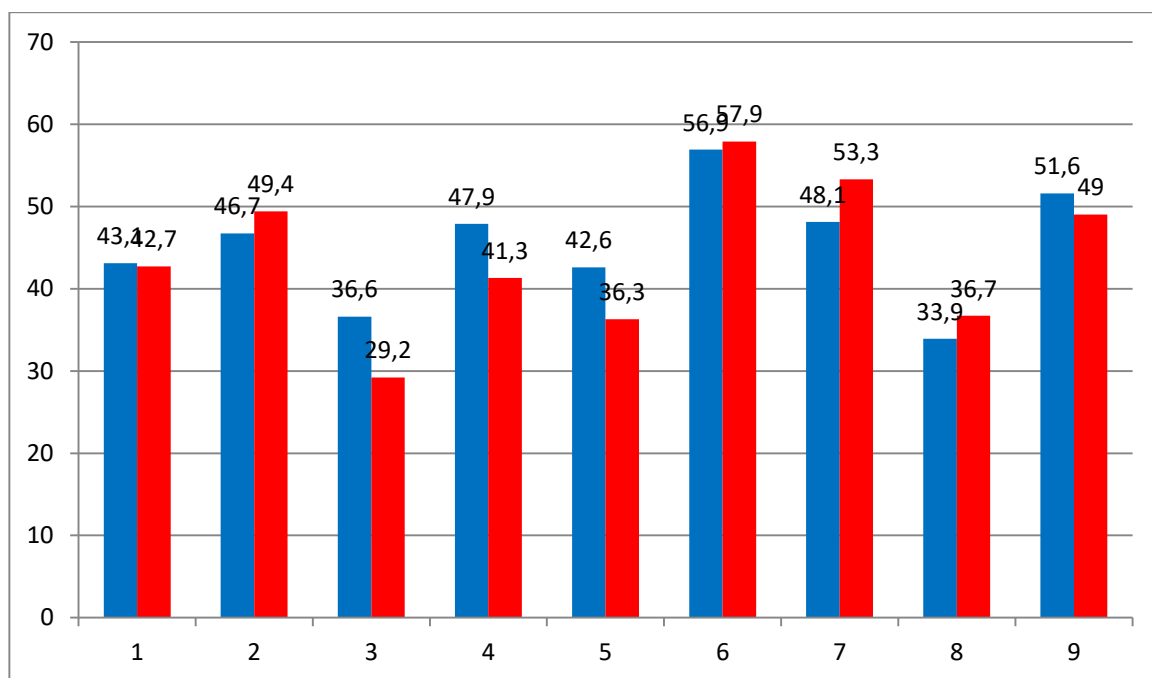

Рис. 3.5 Усереднені показники шкал у груп п'ятикласників 2021 (група №1) та 2022 (група №2) року: ■ - група №1, ■ - група №2, 1 – загальна тривожність, 2 - загальна тривожність у школі, 3 - соціальний стрес, 4 - фрустрація в потребі досягнення успіху, 5 - страх самовираження, 6 - страх ситуації перевірки знань, 7 - страх не відповідати очікуванням оточуючих, 8 - низький фізіологічний опір стресу, 9 - проблеми і страхи у стосунках із учителями

За даними Рис. 3.5 найбільшим показником співпадають в обох групах за шкалою страх ситуації перевірки знань, що говорить про те, що учні двох груп переживають стрес під час контрольних, відповідей перед усім класом, задачею домашніх завдань та очікування оцінки. Найменший показник у групі п'ятикласників 2021 року за шкалою низький фізіологічний опір стресу, у групі п'ятикласників 2022 року - соціальний стрес.

Для перевірки достовірності в розбіжностях між видам тривожності було використано U-критерій Манна-Уїтні. У таблиці 3.8 представлені результати.

Розбіжності у тривожності у учнів п'ятих класів 2021 (група №1) та
2022 (група №2) років

Тривожність	Сума рангів (група 1)	Сума рангів (група 2)	U- критері й	Рівень значу- щості ($p \leq$)
Загальна тривожність	899	930	466	0,673
Загальна тривожність у школі	886	943	478	0,673
Соціальний стрес	978	851	386	0,345
Фрустрація в потребі досягнення успіху	955	955	369	0,23
Страх самовираження	971	858	393	0,841
Страх ситуації перевірки знань	901	928	463	0,841
Страх не відповідати очікуванням оточуючих	855	975	510	0,37
Низький фізіологічний опір стресу	878	951	486	0,585
Проблеми і страхи у стосунках із учителями	936	893	428	0,743

За таблицею 3.8 видно, що за допомогою математичного методу статистично значимої шкали виявлено не було, що говорить про те, що результати обох груп мають приблизно однакові результати.

3.4 Особливості вад особистісного розвитку у учнів п'ятих класів

Для дослідження особливостей вад особистісного розвитку використали Діагностику вад особистісного розвитку (ДВОР) (автор З. Карпенко). За

результатами дослідження групи п'ятикласників 2021 року побудували графік усереднених показників.

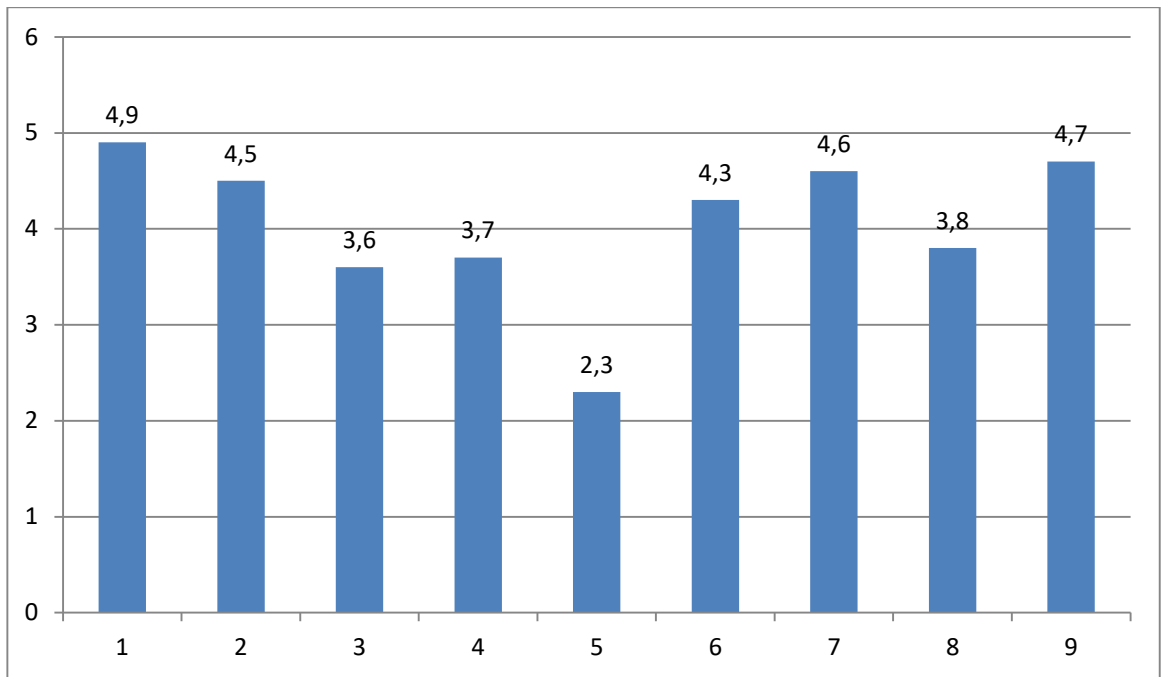

Рис. 3.6 Усереднені показники шкал у групі учнів п'ятих класів 2021 року: 1 – тривожність, 2 – імпульсивність, 3 – агресивність, 4 – схильність до нечесної поведінки, 5 – асоціальність, 6 – замкнутість, 7 – невпевненість, 8 – екстернальність, 8 – естетична нечутливість

За Рис. 3.6 бачимо, що найбільший показник має шкала тривожності, що говорить про те, що учням властиві такі якості як емоційна рухливість, легкість «спалахування» емоцій, остраху спілкуватися з малознайомими людьми, плаксивості тощо, найменший показник має шкала асоціальності, що означає достатню соціалізацію учнів, яка проявляється у соціальній активності, бажанні спілкуватися, слідуванні правилам суспільства.

За результатами дослідження групи п'ятикласників 2022 року побудували графік усереднених показників.

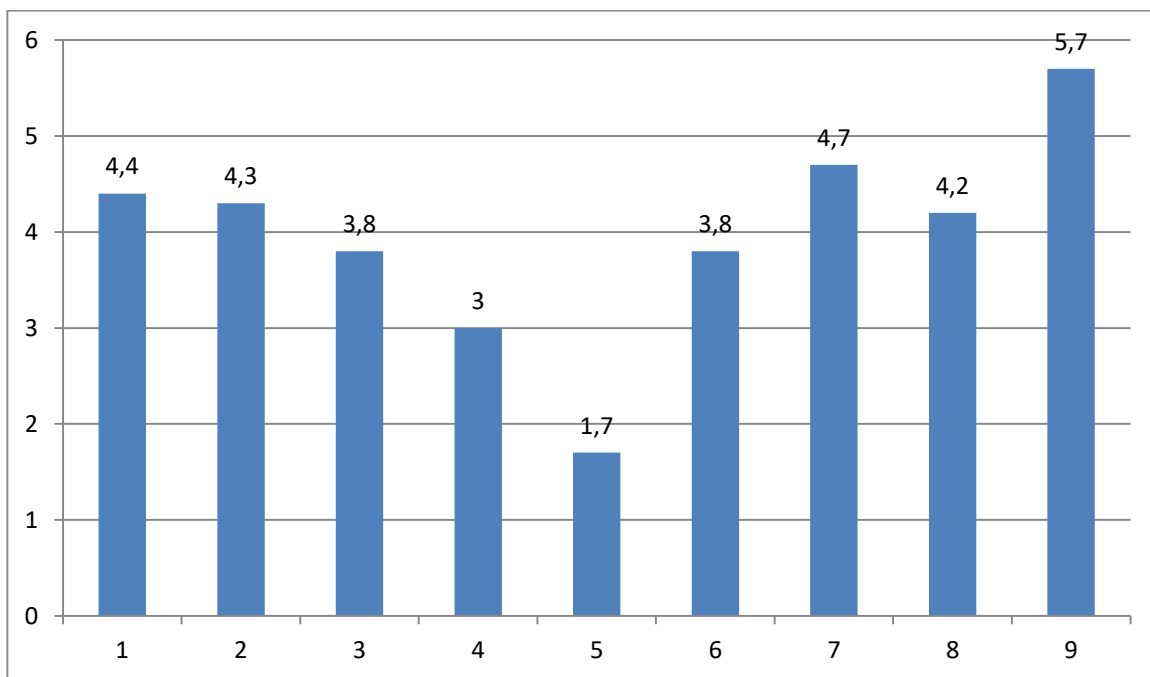

Рис. 3.7 Усереднені показники шкал у групі учнів п'ятих класів 2022 року: 1 – тривожність, 2 – імпульсивність, 3 – агресивність, 4 – схильність до нечесної поведінки, 5 – асоціальність, 6 – замкнутість, 7 – невпевненість, 8 – екстернальність, 8 – естетична нечутливість

За даними Рис. 3.7 бачимо, що найбільший показник має шкала естетична нечутливість, що говорить про емоційну сухість, стриманість дітей, слабо виражені творчі здібності, найменший показник має шкала асоціальність, що означає достатню соціалізацію учнів, яка проявляється у соціальній активності, бажанні спілкуватися, слідуванні правилам суспільства.

Для порівняльного аналізу результатів двох досліджуваних груп побудували графік порівняння усереднених показників за шкалами.

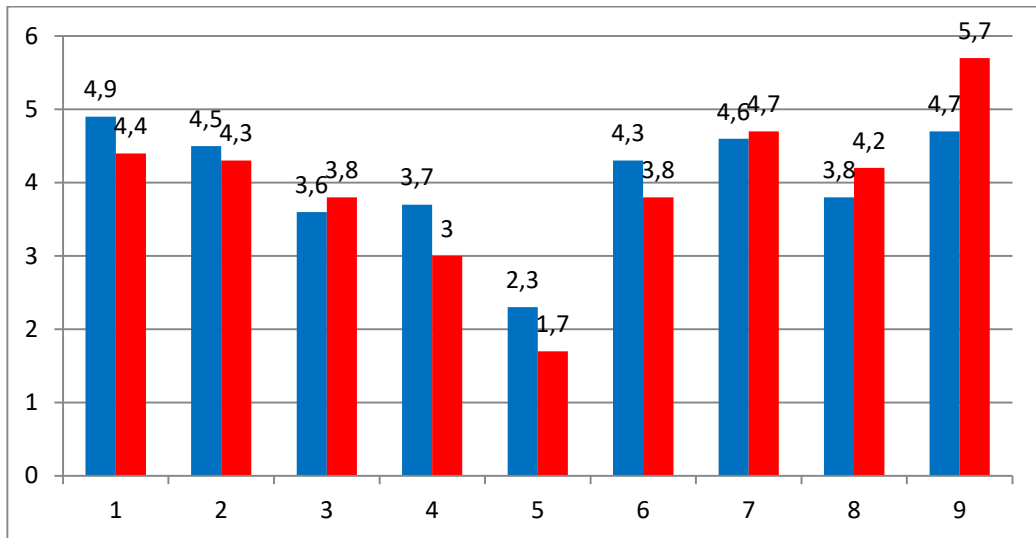

Рис. 3.8 Усереднені показники шкал у групі учнів п'ятих класів 2021 року: ■ - група №1, ■ - група №2, 1 – тривожність, 2 – імпульсивність, 3 – агресивність, 4 – схильність до нечесної поведінки, 5 – асоціальність, 6 – замкнутість, 7 – невпевненість, 8 – екстернальність, 9 – естетична нечутливість

За Рис. 3.8 бачимо, що найвищий показник у групі п'ятикласників 2021 року за шкалою тривожність, група п'ятикласників 2022 - естетична нечутливість, найменший показник в обох групах за шкалою асоціальність.

Для перевірки достовірності в розбіжностях між видами тривожності було використано U-критерій Манна-Уїтні. У таблиці 3.9 представлені результати.

Таблиця 3.9

Розбіжності у вадах особистісного розвитку у учнів п'ятих класів 2021 (група №1) та 2022 (група №2) років

Тривожність	Сума рангів (група 1)	Сума рангів (група 2)	U-критерій	Рівень значущості (p≤)
Тривожність	147	131	508	0,387
Імпульсивність	136	129	472	0,741
Агресивність	109	114	428	0,749

Схильність до нечесної поведінки	110	90	504	0,42
Асоціальність	69	52	512	0,343
Замкнутість	129	115	501	0,447
Невпевненість	139	141	447	0,97
Екстернальність	115	127	340	0,101
Естетична нечутливість	142	171	386	0,338

За таблицею 3.9 видно, що за допомогою математичного методу статистично значимої шкали виявлено не було, що говорить про те, що результати обох груп мають приблизно однакові результати.

3.5 Особливості самооцінки у учнів п'ятих класів

Для дослідження самооцінки в учнів п'ятих класів використали методику Опитувальник на визначення рівня самооцінки.

Для аналізу результатів цієї методики на графіку відобразили відсоткове співвідношення рівнів самооцінки у групі учнів п'ятого класу 2021 року.

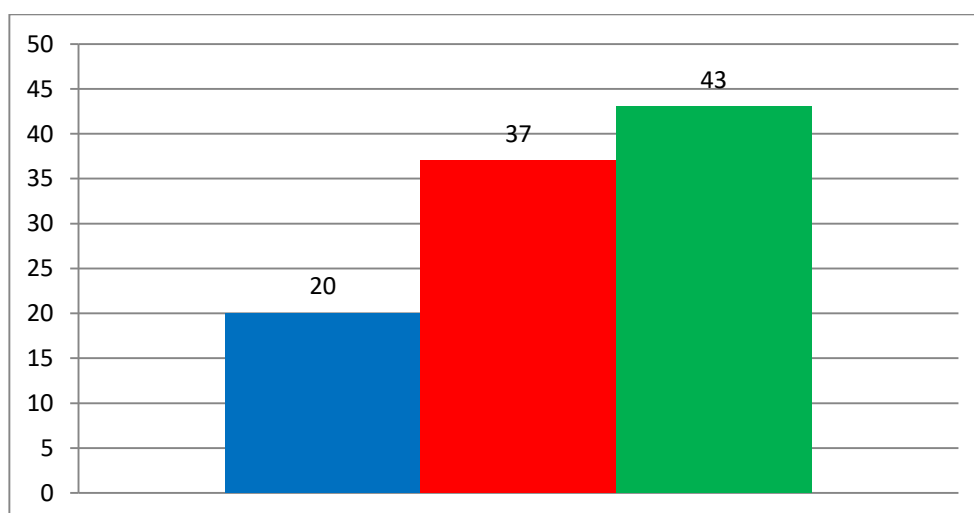

Рис. 3.9 Відсоткове співвідношення рівнів самооцінки у групі учнів п'ятих класів 2021 року: ■ - високий рівень, ■ - середній рівень, ■ - низький рівень

За Рис. 3.9 бачимо, що високий рівень самооцінки мають 6 (20%) учнів, що говорить про те, що учні правильно реагують на зауваження оточуючих, мають свою власну думку, не мають комплексу неповноцінності.

Середній рівень самооцінки мають 11 (37%) учнів. Ці учні рідко, але страждають на комплекс неповноцінності. Частіше підлаштовуються під думку оточуючих. Здатні до компромісу.

Низький рівень самооцінки мають 13 (43%) учнів. У них дуже хвороблива реакція на зауваження, невпевненість, багато комплексів.

Для аналізу результатів цієї методики на графіку відобразили відсоткове співвідношення рівнів самооцінки у групі учнів п'ятого класу 2022 року.

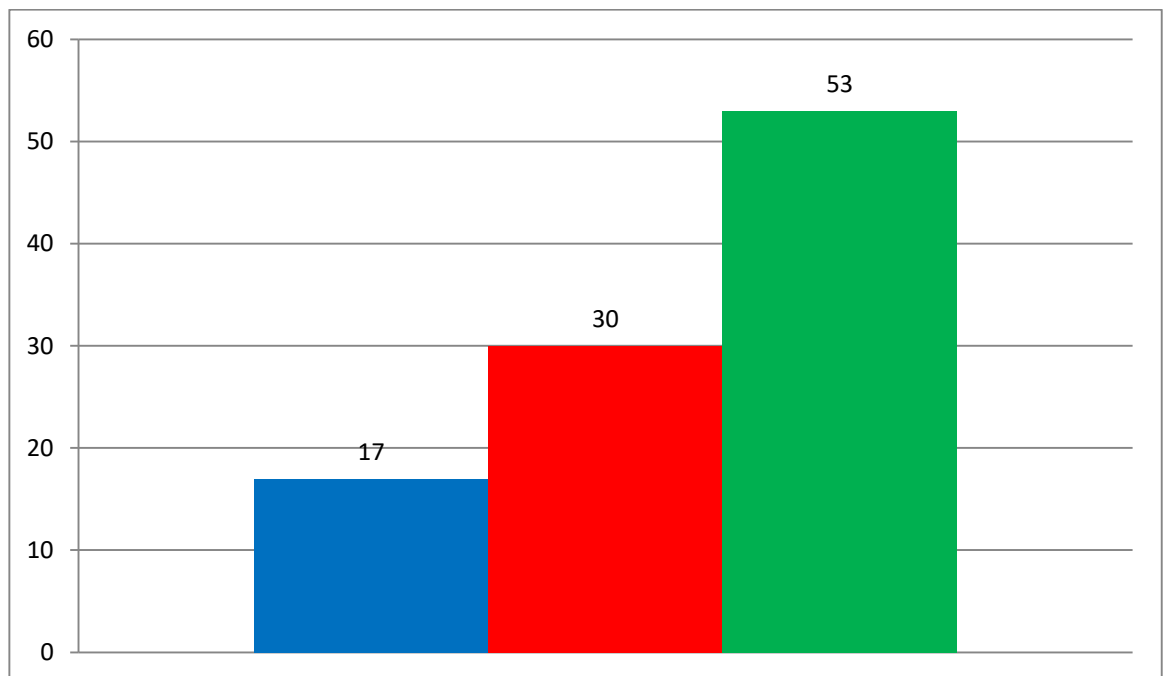

Рис. 3.10 Відсоткове співвідношення рівнів самооцінки у групі учнів п'ятих класів 2022 року: ■ - високий рівень, ■ - середній рівень, ■ - низький рівень

За Рис. 3.10 бачимо, що високий рівень самооцінки мають 5 (17%) учнів, що говорить про те, що учні правильно реагують на зауваження оточуючих, мають свою власну думку, не мають комплексу неповноцінності.

Середній рівень самооцінки мають 9 (30%) учнів. Ці учні рідко, але страждають на комплекс неповноцінності. Частіше підлаштовуються під думку оточуючих. Здатні до компромісу.

Низький рівень самооцінки мають 16 (53%) учнів. У них дуже хвороблива реакція на зауваження, невпевненість, багато комплексів.

Для порівняльного аналізу результатів цієї методики у таблиці 3.10 відобразили відсоткове співвідношення рівнів самооцінки у групах учнів п'ятих класів 2021 та 2022 років.

Таблиця 3.10

Частота показників зустрічальності рівнів самооцінки учнів п'ятих класів 2021 (група №1) та 2022 (група №2) років

Рівні самооцінки	Результати групи №1		Результати групи №2	
	Кількість	%	Кількість	%
Високий	6	20%	5	17%
Середній	11	37%	9	30%
Низький	13	43%	11	53%

За даними таблиці 3.10 значної відмінності у рівнях самооцінки не виділяємо.

З метою виявлення статистично значущих відмінностей у рівнях самооцінки в досліджуваних групах був здійснений порівняльний аналіз результатів опитувальника на визначення рівня самооцінки за допомогою критерія Фішера, результати якого наведені в табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Порівняльний аналіз рівня самооцінки в досліджуваних групах

Рівні самооцінки	Частота зустрічаємості ознаки в групі 1 (у %)	Частота зустрічаємості ознаки в групі 2 (у %)	Значення ф-критерію (групи 1-2)
Високий	20	16,7	0,334
Середній	36,7	30	0,548

Низький	43,3	36,7	0,528
---------	------	------	-------

Примітка 1: група 1 – учні 5-го класу 2021 р.; група 2 – учні 5-го класу 2022 р.

За даними у таблиці 3.11 статистичних відмінностей у рівнях самооцінки між групами немає.

3.6 Особливості шкільної мотивації у учнів п'ятих класів

Для виміру рівня шкільної мотивації у учнів п'ятих класів використали методику Методика вивчення шкільної мотивації учнів (О. Ануфрієва, С. Костроміна).

Для аналізу результатів цієї методики у групі учнів п'ятих класів 2021 року побудували графік відсоткового співвідношення рівнів шкільної мотивації.

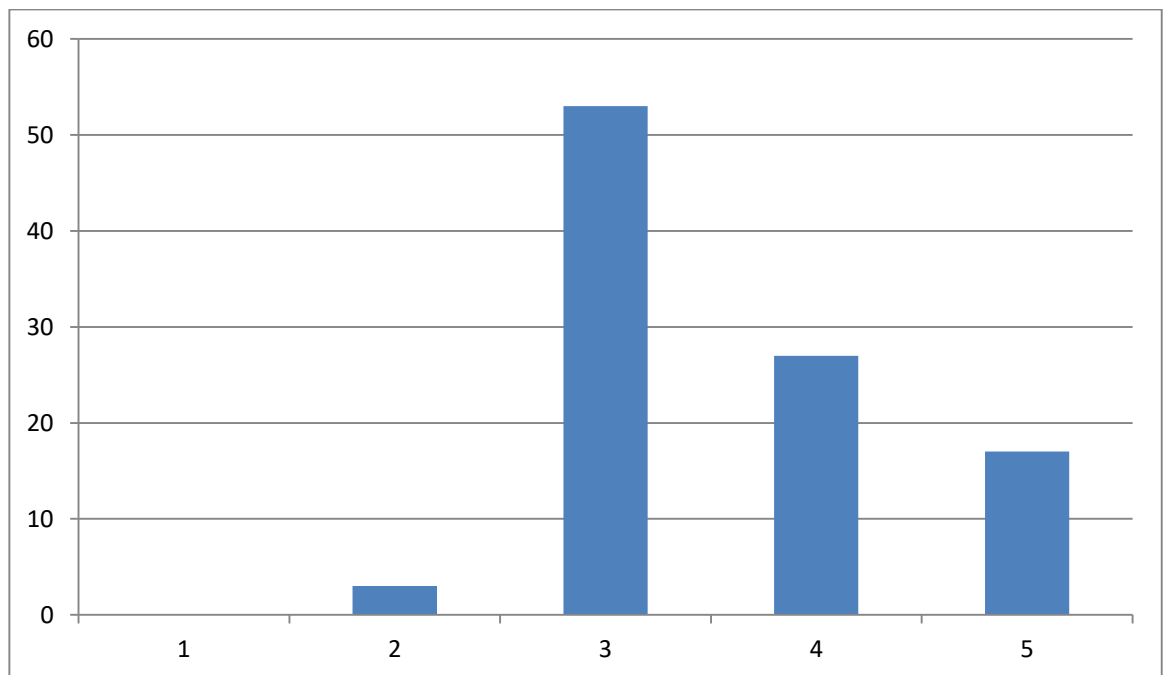

Рис. 3.11 Відсоткове співвідношення рівнів шкільної мотивації у групі учнів п'ятих класів 2021 року: 1 – I рівень, 2- II рівень, 3 - III рівень, 4 - IV рівень, 5 - V рівень

За даними на Рис. 3.11 найбільш виражений III рівень шкільної мотивації (53%, 16 учнів), який вказує на те, що у учнів цієї групи, позитивне ставлення до школи, але школа цікавить таких дітей здебільшого позаурочною

діяльністю, досить добре почуваються в школі, однак відвідують її переважно заради спілкування з друзями та вчителями, їм подобається почуватися учнями, мати гарний портфель (рюкзак), ручки, зошити, пізнавальні мотиви в таких дітей сформовані меншою мірою, тому навчальний процес їх цікавить недостатньо.

8 учнів (27%) мають низьку шкільну мотивацію, відвідують школу неохоче, пропускають заняття, на уроках часто займаються сторонніми справами, граються, бешкетують. Зазнають серйозних труднощів у навчальній діяльності. Нестійко адаптуються до навчання.

5 учнів (17%) мають негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація, вони зазнають серйозних труднощів у навчанні: не здатні впоратися з навчальною діяльністю, мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем, досить часто сприймають школу як вороже середовище, перебування в якому є для них нестерпним, можуть поводитися агресивно, відмовлятися від виконання завдань, дотримання певних норм і правил.

1 учень (3%) успішно може упоратися з навчальною діяльністю. Ця дитина виявляє меншу залежність від суворих вимог і норм. Подібний рівень мотивації є середньою нормою.

Для аналізу результатів цієї методики у групі учнів п'ятих класів 2022 року побудували графік відсоткового співвідношення рівнів шкільної мотивації.

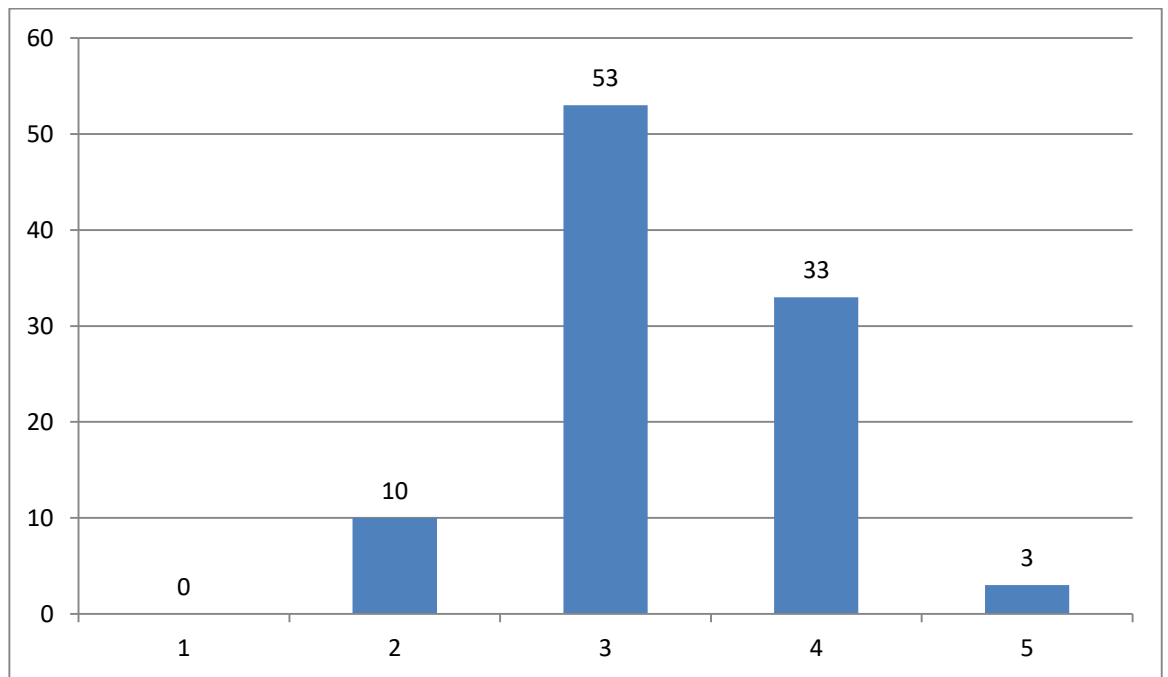

Рис. 3.12 Відсоткове співвідношення рівнів шкільної мотивації у групі учнів п'ятих класів 2022 року: 1 – I рівень, 2- II рівень, 3 - III рівень, 4 - IV рівень, 5 - V рівень

За даними на Рис. 3.12 найбільш виражений III рівень шкільної мотивації (53%, 16 учнів), який вказує на те, що у учнів цієї групи, позитивне ставлення до школи, але школа цікавить таких дітей здебільшого позаурочною діяльністю, досить добре почуваються в школі, однак відвідують її переважно заради спілкування з друзями та вчителями, їм подобається почуватися учнями, мати гарний портфель (рюкзак), ручки, зошити, пізнавальні мотиви в таких дітей сформовані меншою мірою, тому навчальний процес їх цікавить недостатньо.

10 учнів (33%) мають низьку шкільну мотивацію, відвідують школу неохоче, пропускають заняття, на уроках часто займаються сторонніми справами, граються, бешкетують. Зазнають серйозних труднощів у навчальній діяльності. Нестійко адаптуються до навчання.

3 учні (10%) успішно можуть упоратися з навчальною діяльністю. Ці діти виявляють меншу залежність від суворих вимог і норм. Подібний рівень мотивації є середньою нормою.

У 1 учня (3%) негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація, він зазнає серйозних труднощів у навчанні: не здатний впоратися з навчальною діяльністю, має проблеми у спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем, досить часто сприймає школу як вороже середовище, перебування в якому є для нього нестерпним, може поводитися агресивно, відмовлятися від виконання завдань, дотримання певних норм і правил.

Для порівняльного аналізу результатів двох досліджуваних груп за методикою вивчення шкільної мотивації учнів (О. Ануфрієва, С. Костроміна) побудували графік.

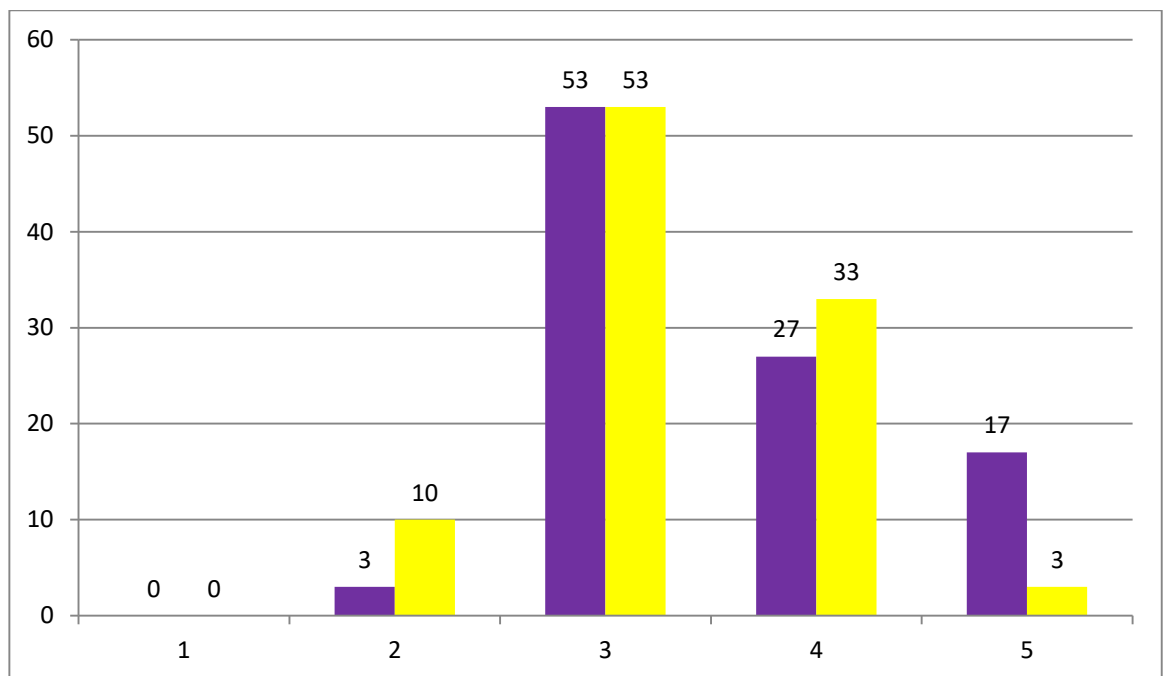

Рис. 3.3 Відсоткове співвідношення рівнів шкільної мотивації у групах учнів п'ятих класів 2021 (група №1) та 2022 (група №2) років: ■ - група №1, ■ - група №2, 1 – I рівень, 2- II рівень, 3 - III рівень, 4 - IV рівень, 5 - V рівень

За даними Рис. 3.13 більшість учнів (53%) в обох групах мають III рівень шкільної мотивації (позитивне ставлення до школи, орієнтація не на навчання, а на спілкування та розваги), На другому місці за виразністю показника у групі №1 та групі №2 (27% та 33% відповідно) IV рівень шкільної мотивації (низька шкільна мотивація, діти відвідують школу неохоче, пропускають заняття, під час уроків бешкетують, нудяться), найменш виражений рівень шкільної

мотивації у групи №1 II (рівень мотивації є середньою нормою; учні успішно можуть упоратися з навчальною діяльністю, виявляють меншу залежність від суворих вимог і норм), у групи №2 – V (негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація. Такі діти зазнають серйозних труднощів у навчанні: вони не здатні впоратися з навчальною діяльністю, мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем).

З метою виявлення статистично значущих відмінностей у рівнях адаптованості в досліджуваних групах був здійснений порівняльний аналіз результатів Методика вивчення шкільної мотивації учнів (О. Ануфрієва, С. Костроміна) за допомогою критерія Фішера, результати якого наведені в табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Порівняльний аналіз рівнів шкільної мотивації в досліджуваних групах

Рівні шкільної самооцінки	Частота зустрічаємості ознаки в групі 1 (у %)	Частота зустрічаємості ознаки в групі 2 (у %)	Значення ф-критерію (групи 1-2)
I рівень	0	0	0
II рівень	10	3,3	1,070
III рівень	53,3	53,3	0
IV рівень	33,3	26,7	0,564
V рівень	3,3	16,7	1,835*

Примітка 1: група 1 – учні 5-го класу 2021р.; група 2 – учні 5-го класу 2022р.

За даними у таблиці 3.12 статистична відмінність між групами є за рівнем 5, з чого можна зробити висновок, що п'ятикласники 2022 року мають низький рівень шкільної мотивації та ознаки шкільної дезадаптації.

Висновки до 3 розділу

1. Дослідивши особливості особистісної адаптації, ми можемо зробити висновок, що в обох групах більшість дітей на момент дослідження мали неадаптований рівень, менша частина адаптований та лише один учень з групи №1 дезадаптований рівень. Це говорить про те, що у більшості учнів усвідомлена невідповідність між цілями та результатами діяльності, яка стає чинником амбівалентних почуттів та оцінок, але яка не має психотравмуючого впливу на особистість, у решти учнів абсолютна або відносна гармонійність між суб'єктивними цілями та кінцевим результатами, яка супроводжується позитивним ставленням (оцінкою, розумінням, прийманням) особистості до оточуючого світу та до себе, та лише одному учню притаманна певна дисгармонія між цілями та результатами, яка стає чинником психічної напруги (стрес, шок, паніка), внутрішнього дискомфорту й нестабільності психічних процесів, негативного емоційного стану (страх, депресія, фрустрація та ін.).

2. Проаналізувавши ставлення до навчальних предметів, можемо зробити висновок, що статистичних відмінностей у ставленні до шкільних предметів між групами немає. Отже якість викладання предметів та сприйняття школярами інформації не змінилися.

3. Вивчивши шкільну тривожність учнів, ми бачимо, що найбільшим показником співпадають в обох групах за шкалою страх ситуації перевірки знань, що говорить про те, що учні двох груп переживають стрес під час контрольних, відповідей перед усім класом, задачею домашніх завдань та очікування оцінки. Найменший показник у групі п'ятикласників 2021 року за шкалою низький фізіологічний опір стресу, у групі п'ятикласників 2022 року - соціальний стрес.

4. Дослідивши особливості вад особистісного розвитку, можемо зробити висновок, що найвищий показник у групі п'ятикласників 2021 року за шкалою тривожність, у групі п'ятикласників 2022 - естетична нечутливість, найменший показник в обох групах за шкалою асоціальність. Але за допомогою математичного методу статистично значимої шкали виявлено не

було, що говорить про те, що результати обох груп мають приблизно однакові результати.

5. З метою виявлення статистично значущих відмінностей у рівнях самооцінки в досліджуваних групах був здійснений порівняльний аналіз результатів опитувальника на визначення рівня самооцінки за допомогою критерія Фішера, в результаті дослідження статистичних відмінностей у рівнях самооцінки між групами не виявлено.

6. За даними дослідження шкільної мотивації виявлено, що більшість учнів (53%) в обох групах мають III рівень шкільної мотивації (позитивне ставлення до школи, орієнтація не на навчання, а на спілкування та розваги), На другому місці за виразністю показника у групі №1 та групі №2 (27% та 33% відповідно) IV рівень шкільної мотивації (низька шкільна мотивація, діти відвідують школу неохоче, пропускають заняття, під час уроків бешкетують, нудяться), найменш виражений рівень шкільної мотивації у групі №1 II (рівень мотивації є середньою нормою; учні успішно можуть упоратися з навчальною діяльністю, виявляють меншу залежність від суворих вимог і норм), у групі №2 – V (негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація. Такі діти зазнають серйозних труднощів у навчанні: вони не здатні впоратися з навчальною діяльністю, мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем). Статистична відмінність між групами є за рівнем 5, з чого можна зробити висновок, що п'ятикласники 2022 року мають низький рівень шкільної мотивації та ознаки шкільної дезадаптації.

ВИСНОВКИ

1. Шкільна адаптація – це процес пристосування психіки школярів до нових умов життєдіяльності, нового виду діяльності, нових навантажень, пов'язаних з систематичним навчанням. Так як навчання виступає головною діяльністю школярів, шкільна адаптація важлива як показник взаємодії школяра з навчальною діяльністю. Даний процес тривалий і має фізіологічні, психологічні та соціальні аспекти, а це означає і механізми готовності і адаптації дитини до школи мають ті самі різноманітні аспекти.

У психолого-педагогічних дослідженнях (Л. І. Божович, І. В. Дубровіна, А. В. Запорожець, С. В. Феоктистова та ін.) Шкільна адаптація розглядається в нерозривній єдності з процесами психічного розвитку та особистісного становлення школярів, з процесами навчання, виховання і соціалізації в різні вікові періоди.

Структуру шкільної адаптації складають: самооцінка школярів, рівень тривожності, шкільна мотивація, ставлення школяра до навчальних предметів, особистісна адаптація школярів та наявність вад особистісного розвитку учнів.

2. Дослідження особливостей особистісної адаптації у учнів п'ятих класів показало, що особливої різниці у результатах обох досліджуваних груп немає, що підтвердив кількісний аналіз та математично-статистичний аналіз. Більшість учнів неадаптовані до навчального процесу, решта адаптована, дезадаптація виявлена лише у одного учня в групі учнів 2021 року. Можна зробити висновок, що у більшості учнів усвідомлена невідповідність між цілями та результатами діяльності, яка стає чинником амбівалентних почуттів та оцінок, але яка не має психотравмуючого впливу на особистість, у решти учнів абсолютна або відносна гармонійність між суб'єктивними цілями та кінцевим результатами, яка супроводжується позитивним ставленням (оцінкою, розумінням, прийманням) особистості до оточуючого світу та до себе, та лише одному учню притаманна певна дисгармонія між цілями та результатами, яка стає чинником психічної напруги (стрес, шок, паніка),

внутрішнього дискомфорту й нестабільності психічних процесів, негативного емоційного стану (страх, депресія, фрустрація та ін.).

3. Дослідження особливостей ставлення до навчальних предметів у учнів п'ятих класів показало, що негативне ставлення у групі п'ятикласників 2021 року відмічається до таких навчальних предметів як – англійська мова та українська література, у групі п'ятикласників 2022 – англійська мова та мистецтво, найбільш позитивне ставлення у групі п'ятикласників 2021 року відмічається до таких навчальних предметів як – фізична культура, природознавство, трудове навчання, у групі п'ятикласників 2022 року – природознавство, математика, фізична культура та зарубіжна література. Учні 2021 року віддають перевагу фізично-активним або художнім предметам, учні 2022 року захоплюються також точними та гуманітарними предметами.

4. Дослідження особливостей шкільної тривожності у учнів п'ятих класів показало, що найбільш виражений страх в обох групах це страх ситуації перевірки знань, що говорить про підвищення тривожності під час відповіді вчителю, написанню контрольних та самостійних робіт. У групі п'ятикласників 2021 року виявлений високий фізіологічний опір стресовій ситуації, що говорить про те, що ці діти адекватно реагують на стрес та стресові ситуації. У групі п'ятикласників 2022 року також виявлений високий фізіологічний опір стресовій ситуації, також виявлений соціальний стрес, що говорить про нестачу спілкування з однолітками, що пов'язано зі зміною проживання через воєнні дії в країні.

5. Дослідження особливостей вад особистісного розвитку у учнів п'ятих класів показало, що учні 2021 року фізично та емоційно активні діти, які мають соціально активну позицію та велике бажання спілкуватися з оточуючими. Учням 2022 року властива емоційна сухість, стриманість, слідкування правилам суспільства та достатній рівень соціалізації.

6. Дослідження особливостей самооцінки у учнів п'ятих класів показало, що в обох досліджуваних групах приблизно половина учнів мають низьку

самооцінку, що проявляється у невпевненості, хворобливій реакції на зауваження, великій кількості комплексів.

7. Дослідження особливостей шкільної мотивації у учнів п'ятих класів показало, що в обох досліджуваних групах більше половини учнів (53%) позитивно ставляться до школи, але мають орієнтацію не на навчання, а на спілкування з однолітками та розваги. Крім того було виявлено, що у групі п'ятикласників 2022 року більше виражений низький рівень шкільної мотивації, що проявляється у негативному ставленні до школи, труднощах у навчанні та проблемах у спілкуванні з однолітками.

Узагальнюючи результати дослідження можна зробити висновок, що значимої різниці між двома досліджуваними групами немає. Військовий стан в Україні не вплинув на шкільну адаптацію учнів п'ятих класів, не став для них травматичною подією завдяки тому, що батьки оберігають дітей від інформаційного навантаження та реального стану подій, що відбуваються в країні. Дистанційне навчання, не стало випробуванням для учнів, так як воно практикується уже кілька років з введенням карантинних обмежень в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адаптація дітей у 1, 5, 10 класах. / упоряд. Т. Червонна. – К. : Шк.світ, 2008. – 128с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).
2. Активные методы в работе школьного психолога / под. Ред. И. Дубровиной. - Москва: Смысл, 1991. - 88 с.
3. Андросович, К. А. Феномен соціальної адаптації як предмет наукового аналізу / К. А. Андросович // Освіта та розвиток обдарованої особистості. - 2016. - № 3 (46). - С. 20–24.
4. Байєр, О. О. Життєві кризи особистості: навчальний посібник / О. О. Байєр.-Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. Ун-ту, 2010. - 244 с.
5. Березовська, Л. І. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ШКОЛЯРІВ ДО НАВЧАННЯ / Л. І. Березовська, М. А. Смоляк. - Київ: Вісник Національного університету оборони України 4 (41) /2014. - С. 162-167.
6. Бучевська, Л. М. Психологічний супровід навчально-виховного процесу / Л.М. Бучевська //Таврійський вісник освіти. – 2015.– № 1(49). – С. 239-243.
7. Вовнянко Т. С. Теоретичні засади адаптації шестирічних учнів до школи/ Т. С. Вовнянко // Збірник матеріалів Міжвузівського науково – практичного семінару. Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г.Шевченка, 2008. - 128 с.
8. Деякі питання психологічного супроводу навчально-виховного процесу. Методичні рекомендації. - Київ: Ред.Загальнопед.газ., 2003. - 4 с.
9. Діагностика шкільної дезадаптації. Методичні рекомендації / Під ред. С.А. Белічевої. - Київ: Ред.Загальнопед.газ.,2001, - 8 с.
10. Діагностична та корекційна робота шкільного психолога / Під ред. И. Дубровиной. - Київ: Ред. Загальнопед газ., 2002. - 10 с.
11. Дзюбко, Л. Діагностика навчальної мотивації: збірник методик / Л. Дзюбко, Л. Гриценко.- К.: Шк. Світ, 2011. - 50 с.
12. Жунсі Ху. Сутність та особливості поняття адаптація у науковій літературі/ Ху Жунсі // Вісник Луганського національного університету імені

Тараса Шевченка. Педагогічні науки. - 2013. - № 3. - С. 265–274. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_3_38 (дата звернення: 2.12.2022).

13. Каган В. Психогенныке формы школьной дезадаптации/ В. Каган // Вопросы психологи. – 1984. - №4. - 134 с.

14. Коленіченко, Т. І. Концептуальні засади дослідження проблеми адаптації особистості до нових умов життєдіяльності/ Т. І. Коленіченко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. - 2015. - Вип. 43. - С. 431–435.

15. Кочерга, О. Дезадаптованість / О. Кочерга, О. Васильєв // Психолог. - 2002. - №4. - 26 с.

16. Курпіта, О.А. Вплив стилю сімейного виховання на особистісний розвиток дитини молодшого шкільного віку : дипломна робота магістра за спеціальністю „053 — психологія“/ О.А. Курпіта. — Тернопіль: ТНТУ, 2019. — 94 с.

17. Люблінська, Г.О. Дитяча психологія/ Г. О. Люблінська. - Київ:Вища школа, 1997. - 212 с.

18. Маркова, А. К. Формирование мотивов учения в школьном возрасте / А. К. Маркова. - Москва: Просвещение, 1983. - 94 с

19. Мухина В. Возрастная психология. Феноменология развития. 10-е изд., перераб. и доп. Москва: Академия, 2006. 608 с.

20. Овчарова, Р. В. Практическая психология в начальной школе / Р. В. Овчарова. - Москва: ТЦ Сфера, 2001. - 240 с.

21. Особливості адаптаційного періоду учнів п'ятих класів до навчання у шкільній ланці. Інформаційно-методичний посібник. - Вінниця, 2013. - 34 с

22. Особливості адаптаційного періоду учнів п'ятих класів .Сторінка психолога. Сатанівська об'єднана територіальна громада Хмельницька область, Хмельницький район. URL: <https://satanivska-gromada.gov.ua/osoblivosti-adaptacijnogo-periodu-uchnivp%E2%80%99yatih-klasiv-10-13-49-11-11-2016>

23. Подоляк, Л.Г. Основи вікової психології. Навчальний посібник / Л. Г. Подоляк. - Київ: Главник, 2006. - 112 с.
24. Поняття адаптації в різних напрямках психології / С. Ніколаєнко, О. Ніколаєнко // Світогляд - Філософія - Релігія: Зб. наук. пр. — Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2012. — Вип. 2. — С. 68-77.
25. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. Учеб. Пособие / Е. И. Рогов. - Москва: Гуманит.узд.центр ВЛАДОС, 2000. - 384 с.
26. Савчин, М. В. Вікова психологія. Навчальний посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. - Київ: Академвидав, 2005. - 118 с.
27. Санникова, О. П. Адаптивность личности. Монография / О. П. Санникова, О. В. Кузнецова. - Одесса: Издатель Н. П. Черкасов, 2009. - 258 с.
28. Середина, С. Успішна адаптація як умова гармонійного розвитку особистості / С. Середина. - Київ: Психолог, 2008. - 32 с.
29. Стефюк, К. М. Соціально-педагогічна діяльність з адаптації молодших підлітків до умов закладу загальної середньої освіти / К. Н. Стефюк // Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи : матеріали міжвуз. дистанц. студ. наук.-практ. конф., Харків, 27 трав. 2020 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за ред. М. П. Васильєвої]. – Харків : ХНПУ, 2020. – С. 112–114.
30. Шльонська, О. О. Розгляд поняття «адаптація» з погляду системного підходу / О. О. Шльонська // Актуальні проблеми психології. Том III. Консультативна психологія і психотерапія: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України Видавець Лисенко М. М.. - 2013. - Вип. 9. URL: neurocorrection.com.ua/publikatsii/item/75-rozglyad-ponyattya-adaptatsiya-z-poglyadu-sistemnogo-pidkhou
31. Шкільна адаптація та психологічний вік. Початкова школа” науковометодичний журнал. - Київ, 2002. - № 1. - С. 5-10.

32. Яновська, Т. Психологічні особливості наочно-образного мислення молодших школярів / Т. Яновська // *Молодий вчений*. - 2020. - №4 (80). - 107-110. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-24>